

ZAMBİYA CUMHURİYETİ PAZAR BİLGİLERİ

T.C.
Ticaret Bakanlığı
Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği
Genel Müdürlüğü

İçindekiler

1. DIŞ TİCARET POLİTİKASI VE UYGULAMALARI	3
2. PAZARIN ÖZELLİKLERİ	16
3. ÖNEMLİ SEKTÖRLER	19
4. PAZARDA DİKKAT EDİLMESİ GEREKEN HUSUSLAR VE DİĞER BİLGİLER.....	27
5. ŞİRKET KURULUŞU VE İŞ YAPMA İLE İLGİLİ BİLGİLER	30

1. DIŞ TİCARET POLİTİKASI VE UYGULAMALARI

Dış Ticaret Mevzuatı (İthalat Rejimi, İhracat Rejimi)

Zambiya'da Ticaret ve Sanayi Bakanlığı (Ministry of Commerce Trade and Industry-MCTI) ÷lke'deki ticaret ve sanayi alanındaki ulusal politikaları ve programları oluŐturun ve uygulayan ana kurum olup söz konusu Bakanlığa bağlı Zambiya Standartlar B÷rosu (Zambia Bureau of Standards) Zambiya Kalkınma Ajansı (Zambia Development Agency-ZDA) ve T÷keticiyi Koruma ve Rekabet Komisyonu (Competition & Consumer Protection Commission- CCPC) gibi birçoğ uygulama birimi bulunmaktadır. Ayrıca anılan Bakanlık, tarım, hayvancılık ve balıkçılık, adalet, finans ve turizm konularındaki ilgili Bakanlıklar ile koordineli bir Şekilde çalıŐarak ilgili sektörlerde oluŐturulacak politikalara katkı sağlamaktadır.

Bununla birlikte, Bakanlık bünyesinde Ulusal Ticaret Çalışma Grubu (National Working Group on Trade- NWGT) yer almakta olup söz konusu Grup içerisinde Zambiya Gelir İdaresi (Zambia Revenue Authority-ZRA), Zambiya Ulusal Çiftçiler Birliği (Zambia National Farmers Union-ZNFU), Zambiya Ticaret ve Sanayi Odası (Zambia Chamber of Commerce and Industry- ZACCI), Zambiya Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Derneği (Zambia Chamber of Small and Medium Business Associations- ZCSMBA) ve Zambiya Üreticiler Birliği (Zambia Association of Manufacturers- ZAM) gibi özel sektör temsilcileri yer almakta ve ÷lkenin ulusal ticaret politikalarının oluşturulmasında önemli bir rol üstlenmektedir. Söz konusu çalışma grubu ile özel sektör, ÷lke'deki ticaret politikalarının belirlenmesinde önemli katkılar sağlamaktadır.

Gümrük ve Tüketim Yasası (gümrük vergileri ve tüketim vergileri ile ilgili) ve 2004 tarihli 12 sayılı Malların Kontrolü Yasası (genel ticaret prosedürleri hakkında) uluslararası ticaretle ilgili ana kuralları mevzuatları oluşmaktadır.

Ülkenin ticaret politikası;

- Ulusal ihracatı artırmak ve istihdam artırmak amacıyla katma değer yüksek faaliyetleri teşvik etmek,
- Ekonomiye çeŐitlendirerek uluslararası ticaret ortamına entegre rekabetçi bir ekonomiye dönüŐtürmek,
- Yatırımları ihracat odaklı alanlara yönlendirmek,
- Yerli üretim kapasitesini destekleyerek, üretimi arttırmak ve istihdam olanaklarını genişletmek,
- Yerli firmaların katma değer yüksek üretim yapabilmesi adına modern teknolojiye erişebilmesini kolaylaştırmak,
- Yerli ürünlerinin kalite ve standartlarındaki gelişmeleri desteklemek için kamu ve özel sektörün altyapı yatırımlarını kolaylaştırmak,
- Yerli firmalara verimlilik ve rekabet edebilirlik seviyelerini arttırmalarında yardımcı olarak firmaların iç ve dış pazarlarda rekabet güçlerini arttırmaktır.

1982 yılından itibaren Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GAAT) tarafı olan Zambiya, 1 Ocak 1995 tarihinden beri Dünya Ticaret Örgütüne üyedir. Ayrıca, Doğu ve Güney Afrika Ortak Pazarı (Common Market for Eastern and Southern Africa - COMESA) ve Güney

Afrika Kalkınma Topluluğu'nun da (Southern African Development Community-SADC) bir üyesidir.

Gümrük ve Tüketim Yasası, genel olarak prosedürler, değerlendirme ve tercihsiz menş kuralları dahil olmak üzere gümrükle ilgili konuları düzenlemekte olup. ZRA'ya bağlı Gümrük ve Vergi Dairesi, gümrük idaresinden sorumlu yetkili mercidir. 2009 yılında Zambiya Devleti tarafından kullanıma sunulan web tabanlı Gümrük Verileri Otomatik Sistemiyle (ASYCUDA) birlikte, ithalat ve ihracatla ilgili tüm belgeler tek bir yerde toplanarak gümrük işlemlerinin hızlandırılması hedeflenmiş olup gümrük beyannamelerinin çevrimiçi olarak sisteme yüklenmesiyle birlikte gümrükleme süreleri oldukça azaltılmıştır.

Zambiya'da şirketlerin ithalat ve ihracat yapabilmeleri için şirketlerin ticaret siciline kayıtlı olması ve vergi mükellefi olduklarını gösterir vergi numarasına sahip olmaları gerekmektedir. Ticaretle ilgili tüm gümrük işlemleri gümrük müşavirliği olarak bilinen lisanslı acenteler tarafından yapılmakta olup gümrük müşavirleri, vergi mükellefi olarak tescil edilmiş, gümrük sertifikasına ve deneyimine sahip ve gümrük idareleri tarafından lisanslanan şirketlerdir. Gümrükleme komisyon oranları piyasa koşullarında belirlenmektedir.

ASYCUDA kapsamında, yeşil (muayenesiz malın serbest bırakılması), sarı (ilave belge doğrulamasından sonra malın serbest bırakılması), kırmızı (fizik muayeneden sonra malın serbest bırakılması) ve mavi (denetim sonrası kontrol) olmak üzere dört gümrükleme kanalı vardır.

Zambiya'ya ithal edilmesi yasaklanan mallar şunlardır:

- Baz veya sahte paralar;
- Uygunsuz, müstehcen veya sakıncalı mallar;
- Halkın ahlakını tahrip etme eğilimi gösterebilecek herhangi bir eşya;
- Cezaevi ve ıslahevi yapımı ürünler;
- Qilika (uyuşturucu olarak kullanılan bir ürün);
- Zararlı müstahzarlar, özler, esanslar veya kimyasal ürünler içeren alkollü içecekler;
- İthalatı herhangi bir yasa uyarınca yasaklanmış olan mallar (Gıda ve İlaç Yasası, Standartlar Yasası, Madenler ve Mineraller Yasası ve Çevre ve Kirlilik Kontrol Yasası gibi);
- Alkollerin üretimi için kullanılabilen her türlü aparatlar veya parçalar.

Malların genel ithalatı için ithalat lisansı gerekmemekte olup işlenmemiş tarım ürünlerinin ithalat izni için Sıhhi ve Bitki Sağlığı Sertifikası (Sanitary and Phytosanitary-SPS) gerekmektedir. Tarım, balıkçılık, hayvancılık ve sağlık konularında yetkili bakanlıklar SPS ile ilgili konulardan sorumlu kurumlardır. Hayvan ve hayvansal ürünler, bitkiler ve bitkisel ürünler ile gıda ürünlerinin ithalatı öncesi gerekli izinler alınmalıdır. Hayvan ve hayvansal ürünlerin ithalatı için menşe ülkede verilen veterinerlik sertifikaları, bitkisel ve bitkisel ürünlerin ithalatı için menşe ülkede verilen bitki sağlığı sertifikaları gereklidir. Ayrıca, tüketici güvenliği ve insan sağlığının korunması adına farmasötik ürünleri ile fortifike edilmiş ev şekeri ithalatları Sağlık Bakanlığı tarafından verilecek izine tabidir.

Ticaret ile ilgili diğer tüm hususlar hakkında <https://www.zambiatradeportal.gov.zm/> adresinden bilgi sağlanmaktadır.

Gümrük Vergileri

Armonize Mal Tanımı ve Kodlama Sistemini kullanmakta olan ülkede gümrük vergi oranları dört farklı oranda uygulanmaktadır. Gümrük vergisi, bitmiş ürünler için genellikle %25, ara mamuller için genellikle %15 ve hammadde ve sermaye malları için %0 ile %5 arasında değişmekte olup uygulanan ortalama gümrük vergisi oranı %14 civarındadır.

COMESA üyesi olan Zambiya, diğer üye ülkelerden ithal edilen mallara gümrük kolaylığı uygulamaktadır. COMESA STA üyelerinden ithal edilen mallar gümrüksüzken, diğer COMESA üyelerinden yapılan ithalatlar düşük gümrük tarifelere tabidir. Bunun yanında 2012 yılından itibaren malın menşe belgesi taşıması halinde, Güney Afrika Cumhuriyeti de dahil olmak üzere serbest ticaret anlaşmasına dahil SADC üyelerinden (Angola, Demokratik Kongo Cumhuriyeti ve Seyşeller Cumhuriyeti hariç) ithal edilen mallar için sıfır gümrük tarifesi uygulamaktadır.

2024 yılı gümrük tarife cetveli <https://www.zra.org.zm/wp-content/uploads/2024/02/2024-National-Tariff-Book-1.pdf> linkinde yer almaktadır. 2024 yılı için Zambiya Hükümeti bazı ürün ve yatırım mallarının ithalatında vergi muafiyeti ve indirimine gitmiş olup söz konusu ürünler aşağıda sıralanmaktadır.

- Petrol ve gaz aramaları ile jeotermal enerji alanında kullanılacak makine ve ekipmanlar
- Vagon, lokomotif ve demiryolu taşıtlar
- Elektrikle çalışan bisiklet, motosiklet, araç, kamyon, otobüs ve bunların şarj üniteleri gibi elektrik aksamaları
- En az %5 girdisi Zambiya'dan olmak üzere motosiklet ve üç tekerli üretici firmaların ithalatı
- Medya, film ve müzik ekipmanı ithalatında 3 yıl süreyle gümrük vergisinin askıya alınması
- İnşaat, demir-çelik, transformatör, gıda sanayisi gibi çeşitli alanlarda kullanılmak üzere 7202.41.00, 7306.90.00, 3801.30.00, 0404.10.00, 7005.21.00, 7005.30.00, 7307.21.00, 7217.20.00, 7213.91.00, 7226.11.00, 3923.90.90 GTİP kodlu ürünler

İç Vergiler ve Oranları

Zambiya'da gelir ve gider politikalarını oluşturan kurum Maliye ve Ulusal Planlama Bakanlığı (*The Ministry of Finance & National Planning*) olmakla birlikte vergiler ile ilgili uygulama birimi ise Zambiya Gelir İdaresi'dir (*Zambia Revenue Authority*).¹ Genel anlamda Zambiya karmaşık bir vergi sistemine sahip olup Zambiya'ya yatırım yapacak firmalarımızın alanında uzman bir vergi danışmanından destek almalarının faydalı olacağı değerlendirilmektedir.

Ülkedeki temel vergi mevzuatlarını, Zambiya Gelir İdaresinin Gümrük ve Özel Tüketim Kanunu (*The Zambia Revenue Authority's Customs and Excise Act, Cap 322*), 1966 tarihli Gelir Vergisi Kanunu (*Income Tax Act 1966*) ile 1995 tarihli Katma Değer Vergisine (*the Value Added Tax Act of 1995*) ilişkin mevzuat oluşturmakta olup vergi oranları firmaların faaliyet alanlarına göre değişmekte ve genel olarak Zambiya'daki vergi oranları Sahra-altı Afrika ülkeleri ortalamasına göre düşük olduğu değerlendirilmektedir. Fakat finansal hizmetler, madencilik ve telekomünikasyon alanlarında ise vergi oranları söz konusu ülkelere göre yüksek seviyededir.

¹ <https://www.zra.org.zm/>

Düşük vergi oranının bir diğer kaynağı imalat ve tarım sektörüne tanınan sermaye muafiyeti (*capital allowance*) uygulamasıdır. Bu uygulamaya göre, satın alınan imalathane ya da makineler üzerinden %50 oranında sermaye muafiyeti uygulanabilmektedir. Bu oran, çiftçilik ve tarım ürünleri işleme sektörlerinde kullanılan imalathane ya da makinelerde %100 olarak uygulanmaktadır.

Ülkedeki temel vergiler; doğrudan vergiler (kurumlar vergisi, PAYE (*Pay-As-You-Earn*) vergisi ve diğer şahsi gelir vergileri), gümrük ve özel tüketim vergisi, katma değer vergisi, mülkiyet transferi vergisi ve madencilik vergileridir. Uygulanmakta olan tüm vergiler ve oranlarına, Zambiya Gelir İdaresi'nin internet sayfasının ilgili bölümünden ulaşılabilir. ²

Kurumlar vergisi oranı:

Kurumlar vergisi oranları standart olarak %30³ olarak uygulanmaktadır. Ancak kurumlar vergisi oranları, sektör bazında değişmekte olup tarım ve tarımsal ürün işlemlerinde %10; geleneksel olmayan ihracat ürünleri, organik ya da kimyasal gübre üretimi yapan şirketlere %15 oranında uygulanmaktadır.

Ayrıca kırsal alanlarda madencilik hariç diğer sektörlerde faaliyet gösteren şirketlerin gelir vergisi indirimi 5 yıl süreliğine %14,2'den %20'ye yükseltilmiştir. Bu uygulamanın amacı kırsal alanlarda iş yatırımları ile istihdam sayısını artırmaktır.

Pamuk tohumu, pamuğun çırçırılması, pamuk eğirme ve dokuması alanında faaliyet gösteren firmalara sırasıyla 5,5 ve 10 yıl olmak üzere vergi tatili uygulaması yapılmaktadır.

Aşağıda, çeşitli sektörlerde faaliyet gösteren şirketlere uygulanan kurumsal vergisi oranları gösterilmiştir.

Sektörel Kategori	Kurumlar (Gelir) Vergisi Oranı
Standart Oran	%30
Bankacılık	%30
Telekomünikasyon sektörü:	%35
İmalat sanayi ve diğer şirketler	%30
Konaklama ve yemek hizmeti veren bir kişinin elde ettiği gelir	%30
Lusaka Borsasına Kote Şirketler	%30
Tarım (Çiftçilik)	%10
Kamuya Faydalı Örgütler (iş faaliyeti gelirleri üzerinden)	%15
Agro-İşleme	%10
Geleneksel Olmayan İhracat - Tarımsal İşleme ve Tarım	%10
Geleneksel Olmayan İhracat - Diğer	%15
Kimyasal Gübre Üretimi	%15

² <https://www.zra.org.zm/tax-information/>

³ 1 Ocak 2022 tarihinden önce %35 olarak uygulanmaktaydı.

Organik Gübre Üretimi	%15
Vakıf, Tereke veya Müflis Malvarlığı	%30
Kırsal İşletmeler	Vergi yükümlülüğü, ilk 5 yıl için 1/7 oranında azaltılmıştır.
Seramik ürünleri imalatı işini yürüten bir kişinin elde ettiği gelir	%0
Madencilik İşleri	%30
Mineral işleme	%30
Katma değerli katot kullanılarak yapılan üretim	%15
Online Şans Oyunları Geliri	%20
ZDA tarafından onaylanmış ve çok tesisli bir ekonomik bölgede veya bir sanayi parkında üretim faaliyetlerini sürdüren bir ticari işletmenin ihracat gelirleri (1 Ocak 2022'den sonra alınan ZDA lisansları için)	İşletmeye geçiş tarihi itibarıyla ilk 10 yılda kazanılan gelir üzerinden %0. Oran, 11. yıldan 13. yıla kadar geçerli oranın %50'si oranında düşürülmüştür. 14. ve 15. yıllarda geçerli oranın %25'i oranında indirim yapılır.
2006 tarihli ZDA Yasası kapsamında beyan edilen öncelikli sektörde faaliyet gösteren Ticari İşletmeler (1 Ocak 2018 tarihinde veya sonrasında alınan ZDA lisansı sahipleri için)	Aşınma ve yıpranma İşletme tarafından o işletmenin amaçları doğrultusunda satın alınan ve kullanılan herhangi bir yeni alet, tesis veya makine ile ilgili olarak %100'ü geçmemek üzere hızlandırılmış oran.

Geçici vergisi son ödeme tarihi, elektronik ödemeler için vergi yılının sonu akabindeki 21 Mart; elden ödemeler için ise 5 Mart'tır. Ödemelerin taksitler halinde yapılması halinde 31 Mart, 30 Haziran, 30 Eylül ve 31 Aralık tarihleri son ödeme tarihleri olarak belirtilmektedir.

Mali tablolarla birlikte yıllık gelir vergisi beyannameleri, incelenen yılı takip eden 21 Haziran tarihine kadar sunulmak zorundadır.

Şahsi gelir vergisi:

Şahsi gelir vergisi %0 ila %37⁴ aralığında aşağıdaki gibi uygulanmaktadır. Bir önceki yıl söz konusu gelir alt baremi 4.800 kivaça iken 2024 yılında bu tutar 5.100 kivaça seviyesine yükseltilmiş Zambiya Hükümeti düşük gelir gruplarının daha az vergi ödemesini hedeflemiştir.

Gelir Aralığı (Aylık)	Oranlar
5.100 kivaçaya kadar	%0
5.101 kivaça üzeri – 7.100 kivaçaya kadar	%20
7.101 kivaça üzeri – 9.200 kivaçaya kadar	%30
9.200 kivaça üzeri	%37

⁴ 2024 yılında üst barem bir önceki yıl olan %37,5'ten %37 seviyesine indirildi.

Pay-As-You-Earn (PAYE):

Çalışanların geliri vergisi kapsamında PAYE sistemi bulunmaktadır. Bu kapsamda; işverenlerin, *Pay-As-You-Earn* (PAYE) sistemine kayıt yaptırmaları gerekmektedir. Bu sistemde, işverenler, çalışanlarının maaşlarını vergilendirilebilir kısımdan çıkardıktan sonra ulaşılan meblağı Zambiya Gelir İdaresi'ne bir sonraki ayın 10 unu gününe kadar beyan etmektedir.

Vergilendirilebilir kapsama giren kalemler:

- Aylık maaş,
- Birikmiş yıllık izinlerin tazminatı,
- Hak kazanmış olduğu hizmet primleri.

5 Ocak 2016 tarihinde yapılan Anayasa değişikliğine istinaden, “emeklilik ödemeleri kapsamına giren ödemeler”, vergilendirilebilir kapsamın dışında tutulmaktadır.

Katma değer vergisi (KDV):

Genel oran %16 olmakla birlikte bazı mal ve hizmetlerin (örneğin, sağlık, eğitim, kitap ve cenaze hizmetleri) KDV muafiyeti bulunmaktadır. KDV beyan etme/bildirim süresi, 2020 yılından itibaren takip eden her ayın 16. günü olarak belirlenmiştir. KDV, yerli ve ithal ürünlere aynı oranda uygulanır. KDV, ithal edilen ürünlerin CIF değerine gümrük vergisi ilave edildikten sonra uygulanır.

2024 yılında yapılan bazı değişiklikler ile birlikte

- Su ve kanalizasyon hizmetleri KDV vergi muafiyeti gelmiştir.
- Hidroelektrik üretimi için, bir işletmenin ticari faaliyetlerin başlamasından önce uygun mallara ilişkin olarak katlanılan KDV'nin iadesini talep edebileceği sürenin mevcut 4 yıldan 7 yıla çıkarılmıştır.

Ciro Üzerinden Alınan Vergi veya Satış Vergisi (TOT (Turn Over Tax)):

Yılda 800.000 kivaça altında gelir beyan (elde) eden firmaların KDV için kayıt yaptırmaları zorunlu değildir. Bunun yerine, *Ciro Üzerinden Alınan Vergi (TOT-Turn Over Tax)* için kayıt yaptırmaları seçeneği bulunmaktadır. Bir firma, TOT için kayıt yaptırsa, ürünlerinin fiyatına KDV'yi eklememektedir; aynı zamanda gelir vergisine tabi tutulmamaktadır. TOT %4 olarak sabit oranda uygulanmaktadır.

Stopaj vergisi (withholding tax):

%10, %15 veya %20 oranları düzeyindedir. Stopaj vergisinde önemli bir istisna, madencilik faaliyetlerinde bulunan firmaların temettü dağıtımında olup uygulama oranı %0 düzeyindedir.

2018 yılından itibaren, stopaj vergisine ilişkin beyan/ödeme süresi, takip eden ayın 14. günü olarak belirlenmiştir.

Stopaj kategorisi	Stopaj vergi oranları
Yerleşiklerin hazine bonusu ve devlet tahvillerinden elde ettiği gelirler	%15
Yerleşik olmayanların hazine bonusu ve devlet tahvillerinden elde ettiği gelirler	%20
Yerleşik olmayanlar için reasürans primleri	NA
Gayrimenkul Yatırım Ortaklığınca dağıtılan gelir	%15
Temettüler (nihai vergi- yerleşik kişiler)	%15
Temettüler (nihai vergi- yerleşik olmayan kişiler)	%20
Madencilik faaliyetine devam eden bir şirket tarafından ödenen temettüler	%0
Lusaka Borsası'nda (LUSE) kote olan bir şirket tarafından bir şahsa ödenen temettüler	%0
Motorlu taşıtların, motosikletlerin ve bisikletlerin montajını yapan bir şirket tarafından ödenen temettüler	%0 (ilk 5 yıl için)
Tarımsal faaliyet gelirinden beyan edilen temettüler	%0 (ilk 5 yıl için)
2006 tarihli ZDA Yasası uyarınca çok tesisli bir ekonomik bölgede veya sanayi parkında faaliyet gösteren bir şirket tarafından ihracattan elde edilen karlar üzerinden ödenen temettüler (1 Ocak 2022'den sonra alınan lisanslar için)	%0 (İşletmeye geçiş tarihi itibarıyla ilk 10 yıl)
Bireysel faiz geliri (bankalardan veya konut kooperatifi tasarruflarından ve mevduat hesaplarından kazanılmış)	%0
Faiz (yerleşik kişiler)	%15
Faiz (yerleşik olmayan kişiler)	%20
Telif hakları (yerleşik kişiler)	%15
Telif hakları (yerleşik olmayan kişiler)	%20
Komisyonlar (yerleşik kişiler)	%15
Komisyonlar (yerleşik olmayan kişiler- nihai vergi)	%20
Yerleşik kişiler için kamu eğlence ücretleri	%15
Yabancılar (yerleşik olmayan kişiler) için kamu eğlence ücretleri (nihai vergi)	%20
Yerleşik kişiler yönelik yönetim ve danışmanlık ücretleri	%15
Yabancılar (yerleşik olmayan kişiler) yönelik yönetim ve danışmanlık ücretleri	%20
Yerleşik olmayan müteahhitlerin geliri (nihai vergi)	%20
Şube karının ödenmesi veya dağıtımı	%20
Şans oyunlarından, piyangodan ve bahislerden kazanç geliri	%20
Menkul kıymetler listesinde yer alan yeşil tahvillerden kazanılan faiz geliri (En az 3 yıl vadeli)	Muaf

İşletme Payı Vergisi (Royalty Tax):

Madencilik firmalarının temettü dağıtımında stopaj vergisi muafiyeti bulunmakla beraber, madencilik sektöründe işletme payı vergisi (royalty) ilgili sektördeki yatırımcı istihdam sayısı ile çıktı miktarının artırılması ve uluslararası standartlara da uyum açısından bir önceki yıla göre

güncelleme yapılarak vergi oranı %5,5-%10'dan %4-10 arasında vergi oranlarına güncellenmiştir.

Madencilikte İşletme Payı Vergisi (Royalty):

Bakır (Norm Fiyat/Ton Aralığı)	Mineral İşletme Payı	Vergilendirilecek Tutar
<4.000 \$	%4	İlk 4.000 \$
4.001 \$ ve 5.000 \$ altında	%6,5	Sonraki 1.000 \$
5.001 \$ ve 7.000 \$ altında	%8,5	Sonraki 2.000 \$
7.000 \$ ve üzeri	%10	Denk

Diğer Maden ve Mineraller (Tanım)	Mineral İşletme Payı
Baz metaller (Bakır haricindeki)	Norm değer üzerinden %5
Enerji ve Endüstriyel Mineraller	Brüt değer üzerinden %5
Gemstones	Brüt değer üzerinden %6
Değerli metaller	Norm değer üzerinden %6
Kobalt ve Vanadyum	Norm değer üzerinden %8

Özel tüketim vergisi:

Özel tüketim vergisi oranları %3 ila %145 arasında değişmektedir. Soda (su), şeker kamışı ve bazı türevleri, içecekler, tütün ve bazı türevleri ve ikameleri, elektrik ve petrol üzerinde özel tüketim vergisi alınmaktadır.

“Etil alkol ve diğer alkollü ürünlere”, “diğer türün ürünlerine (işlenmemiş tütün, tütün kırpıntısı (tobacco refuse) dahil)” ve “çimentoya” özel tüketim vergisi; ayrıca tütün (*cigar, cheroots ve cigarillos ürünleri hariç*) üzerinde karmaşık vergi hesaplaması (özel ve *ad valorem* oranlar) 2018 yılı başından itibaren uygulanmaya başlanmıştır.

Özel tüketim vergileri:

Ürün	İstatistiksel birim	Oran
Tütün Atığı (Tobacco Refuse)	Kg	%145 veya K361 (hangisi daha yüksekse)
Sigara	Mille (“bin tane” sigara)	K361
Pipo tütünü	Kg	%145 veya K361 (hangisi daha yüksekse)
Diğer tütün ürünleri (işlenmemiş tütün, tütün kırpıntısı dahil)	Kg	%145 veya K361 (hangisi daha yüksekse)
Opak Bira	Litre	K0,50
Açık Bira		
Kasava Birası		%5
Malt Birası		%20
Kömür	Ton	%5

Dizel (gaz yağı)	Dekalitre	Yakıt Vergisi K0.66 litre başına
Petrol	Dekalitre	K2,07/daL
Fuel Oil	Dekalitre	K9,30/daL
Hidrokarbon Gazları	Litre	K0,48/lt
Jet yakıtı	Dekalitre	K4,80
Diğer Hafif Yağlar	Dekalitre	%15
Etil alkol	Litre	%60
Etil alkol ve diğer alkollü ürünler	Litre	%60
Şarap	Litre	%60
Alkol derecesi hacimce %80'den az olan Denatüre Edilmemiş Etil Alkol	Litre	%60
Elma şarabı	Litre	%60
Diğer fermente içecekler	Litre	%60
Airtime (cep telefonu kontörü)	Ses için dakika; Veri için MB; SMS için adet sayısı	%17,5
Kozmetik	Kg	%20
Plastik çanta	Kg	%30
Elektrik enerjisi	100 kWh	%3
Çimento	Ton	K40/ton
Meyve suları, aromasız ve şekeriz sular, aromalı veya tatlandırılmış sular	Litre	K0,30/lt
Ağırlıkça %1'den az, maksimum %10'a kadar yağ içeriğine sahip sulandırılmış veya yeniden birleştirilmiş süt	Litre	K1,50/lt

Mülkiyet Devri Vergileri (Property Transfer Tax):

2018 yılından itibaren “fikri mülkiyet” transferine %5 oranında uygulanan vergi oranı 2023 yılında ilgili alanda yerel kaynakların mobilitesini artırmak amacıyla %7,5'e yükseltilmiştir. Ancak fikri mülkiyet hakkı transferi kapsamında, “mülkiyetin sahipliği” değişmiyorsa mülkiyet devri vergi yükü doğmamaktadır.

Kategori	Oran (%)
Arazi Satışı ya da devri (binalar, yapılar veya bunların üzerine ilaveler dâhil)	%7,5
Doğrudan ya da dolaylı hisse devri	%7,5
Fikri mülkiyet hakları devri (ticari marka, patent, telif hakkı veya endüstriyel tasarım dâhil)	%7,5
Madencilik hakkı / Madencilik hakkı üzerinde faiz devri ya da satışı	%10,
Madeni keşfeden firma tarafından yapılan Madencilik Hakkı devri ya da satışı	%7,5
Maden İşleme Ruhsatı satışı ya da devri	%7,5
Mineral İşletme Ruhsatı satışı ya da devri	% 10

Amortisman:

Genellikle ÷lkedeki düşük vergi oranı kaynaklarından biri imalat ve tarım sektörüne tanınan sermaye muafiyeti (*capital allowance*) uygulamasıdır. Bu uygulamaya göre, satın alınan imalathane ya da makineler üzerinden %50 oranında (bazı sektörlerde %100 oranında) sermaye muafiyeti uygulanabilmektedir, böylece makine maliyeti vergilendirilecek kârdan düşülebilmektedir.

Kategori	Oran (%)
Sanayi Yapısı İnşası/Yatırımı	% 10
Ticari Bina	% 2
Tarım ve Tarım Ürünleri Üretimine Yönelik Makine ve Uygulamalar	% 100
Elektrik Üretimine Yönelik Makine ve Uygulamalar	% 50
İmalat ve Turizme Yönelik Makine ve Uygulamalar	% 50

Vergiden Muafiyet:

Zambiya Kalkınma Ajansı (*Zambia Development Agency (ZDA)*),⁵ katma değer üreten/geleneksel olmayan ürünlerin ihracatında kurumlar vergisinin, belirli firmalar bazında %15 oranına kadar düşürülebilmesi için Maliye ve Ulusal Planlama Bakanlığı'na ve Zambiya Gelir İdaresi'ne tavsiyede bulunabilmektedir.

Vergi muafiyetleri kapsamında "Önceden Alınan Gelir Vergisi"nden (*Advance Income Tax /AIT*) muafiyet elde edilebilmektedir. Bunun için, firmanın, "*Tax Clearance Certificate*" isimli bir belge alması gerekmektedir. Bu belge için, Zambiya Gelir İdaresi (ZRA) internet sayfasında "e-Services" linki üzerinde yer alan "*Tax Clearance Certificate*" bağlantısı kanalıyla başvuru yapılabilmektedir. Başvurunun yaklaşık 2 saat içinde değerlendirilmeye alınacağı ve on-line "*eTaxClearance*" belgesinin alınabileceği belirtilmektedir. Bu belgenin alınabilmesi için ithalatçının muhasebe kayıtları bakımından muteber olması, bu bağlamda, tüm vergi borcu ödemelerinin uygun zamanda yapılmış olması gerekmektedir.

Diğer Vergi Uygulamaları:

Vergi türü	Oran (%)
<i>Sigorta primi vergisi</i> (Tüm sigorta hizmetleri dahil; ancak reasürans (<i>reinsurance</i>) kapsam dışı tutulmuştur.)	%5
<i>Yetenek geliştirme vergisi</i> (Gelir vergisinden muaf kişiler, bu vergiden de muaftır.)	%0,5
<i>Turizm vergisi</i>	%1,5

⁵ <https://www.zda.org.zm/>

Girdi vergisi (input tax):

Aşağıdaki ürünlerin yalnız “ticari amaçlarla” alınması halinde; “girdi vergisi” KDV vergi matrahından düşürülebilmektedir (*deductable*):

- Yerli soğutma ekipmanı,
- Klimalar,
- Cep telefonları,
- Motorlu araç parçaları,
- Televizyon üniteleri,
- Dijital uydu,
- Dekoder,
- Video oynatıcılar,
- Pencere gölgelikleri ve perdeler.

Ürün Standartları ile ilgili Uygulamalar

Zambiya Standartlar Bürosu (ZABS),⁶ Zambiya yasalarıyla ülkedeki standartlarının oluşturulmasından ve ilanından sorumlu yasal bir kuruluş olup anılan Kurum, standardizasyon, standart formülasyonu, kalite kontrolü, kalite güvencesi, ithalat ve ihracat kalite denetimleri, ticarete teknik engellerin belgelendirilmesi ve kaldırılması konularında uzmanlaşmış ve yetkilendirilmiş bir kuruluştur. Ayrıca ZABS ilgili alandaki paydaşlarla fikir birliği içinde kendi standartlarını geliştirmekte bunun yanında QMS ISO9001 göre belgelendirme yetkinliğine ve uzmanlığına sahiptir. ZABS, İthalat Kalitesi İzleme Programı yetkisi kapsamına giren ithalat ve ihracat denetimleri yoluyla zorunlu standartları uygulamaktadır.

Kanunda kurumun görevleri beş ana maddede toplanmıştır. Bunlar;

- Standartları hazırlamak ve kullanımını teşvik etmek,
- Emtiaların üretilebileceği, işlenebileceği, işlenebileceği veya bitirilebildiği malların, malzemelerin ve maddelerin incelenmesi ve test edilmesi için düzenleme yapmak veya tesisler sağlamak,
- İhracat mallarının ihracat öncesi denetim planlarını sağlamak,
- Standardizasyon, kalite yönetimi ve kalite güvencesi konularında eğitim ve danışmanlık sağlamak,
- Test hizmetlerini sağlamak ve denetim ve belgelendirme hizmetleri sunmaktır.

Zambiya Zorunlu Standartlar Kurumu (ZCSA), 2017 tarihli 3 no'lu Zorunlu Standartlar Yasası ile kurulan Ticaret, Ticaret ve Sanayi Bakanlığı'na bağlı yasal bir kurum olup anılan kurumun görevi kalite altyapı süreçleri düzenlemek ve yönetmektir. ZCSA, sınır denetimleri, piyasa öncesi ve sonrası gözetimler gibi faaliyetler aracılığıyla zorunlu standartlara uyumu izlemekte ve piyasa gözetimi kapsamında, hali hazırda piyasada bulunan ürünlerin geçerli kalite ve güvenlik gerekliliklerini karşılayıp karşılamadığını kontrol ederek, sürekli piyasa sonrası uyumluluğu sağlamayı amaçlamaktadır Ayrıca kamu güvenliği ve sağlığı, tüketicinin korunması ve çevrenin korunması amacıyla zorunlu standartları da oluşturan bir yapıdadır. Standartlar belirlenirken Codex Alimentarius, Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu ve Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü gibi uluslararası örgüt ve yapılar ile de işbirliği kurmakta

⁶ <https://www.zabs.org.zm/>

ve ayrıca doğrudan benimseme veya uyarılma yoluyla özel uluslararası standartları (örneğin, Uluslararası Standardizasyon Örgütü, Uluslararası Elektroteknik Komisyonu veya Uluslararası Telekomünikasyon Birliği Avrupa Standardizasyon Komitesi, Avrupa Elektroteknik Standardizasyon Komitesi ve Avrupa Telekomünikasyon Standartları Enstitüsü) standartları oluşturur.

Yukarıda anılan Kanun gereği zorunlu standartlara tabi mal veya ürünlerin herhangi bir ithalatçının uyması yasal bir zorunluluk olup Kanun, zorunlu standartlara tabi bir ürünü ithal etmeden önce ithalatçıların yapması gerekenleri ve Kanuna uymayan ithalatçılar hakkında alınması gereken cezai işlemi açıkça belirtmektedir. Önümüzdeki dönemde kurumum yetkilerinin artması beklenmektedir.

Bununla birlikte,

- Tarımsal Ürünlere ilişkin Tarım Bakanlığı (Ministry of Agriculture), insanlarda kullanılan ilaç, sağlık ekipmanları, kozmetik ve canlı cansız et ve balık ürünleri ile gıda ürünlerinde Sağlık Bakanlığı, ateşli silahlar, mühimmat ve patlayıcılar için ise Zambiya Polis Hizmetleri birimi izin ve belgelendirmelerde Zambiya Zorunlu Standartlar Kurumu ve Zambiya Standartlar Bürosu (ZABS) ile koordineli şekilde çalışmaktadır.
- Gıda güvenliği ile hayvan ve bitki sağlığı standartlarını düzenleyen temel kurallar, Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) Sağlık ve Bitki Sağlığı Önlemlerinin Uygulanmasına İlişkin Anlaşma (SPS Anlaşması) kapsamında belirlenmiş ve Bitki Sağlığı sertifikaları (Phytosanitary Certificate) talep edilmektedir. Zambiya'da sertifikaların doğrulama işlemi sertifikayı veren mercii ile iletişime geçmek ya da sertifika üzerindeki QR kodun doğrulanması gerekmektedir.

Test Etme, Muayene ve Belgelendirme

Ülkenin en fazla ithalat yaptığı ürünlere ürünlerine ilişkin talep edilen izin ve zorunlu belgeler ise aşağıda özetlenmiştir.

- 2015 tarihli Maden ve Mineral Geliştirme Kanuna göre, bakır ürünü ithalatında ithalatçıların “Maden, cevher ve mineral ithalat Maden ve Mineral İthalat ve İhracat İzni Başvuru formunun düzenlenerek Maden ve Mineral Geliştirme Bakanlığı’ndan izin alması gerekmektedir. Söz konusu formda sözleşme, mineral ve madene ilişkin analiz, ithalatçı kaydı bilgeleri de istenmektedir.
- Petrol ve madeni yağlar ithalatında ise ithalatçının Enerji Bakanlığı’ndan Enerji Düzenleme Kanunu gereği ruhsatı ve Maden ve Mineral Geliştirme Bakanlığı’ndan izni olması gerekmektedir.
- Kobalt oksit vb. gibi kimyasal ürünlerin ithalatında Tarım Bakanlığı’ndan izin temin edilerek ürünlerin ithalatında 1954 sayılı Malların Kontrolü Yasasının İkinci Cetvelinde ürünlere ilişkin izin temin edilmektedir.
- Tıbbi ilaç ve malzeme (İnsanlar için aşı dahil) ithalatında Zambiya İlaç Denetleme Kurumu (Zambia Medicines Regulatory Authority (ZAMRA)), Zambiya Balıkçılık ve Hayvancılık Bakanlığı Hayvan Sağlığı Birimi söz konusu izin ve ruhsatların verilmesinden sorumlu kurumlardır.
- Traktör ve diğer araçların ithalatında ürünün Zambiya Zorunlu Standartlar Kurumu tarafından uygunluk denetimi ve teknik kontrol ZS 266 Yansıtıcı Araç Plakaları Standardına göre yapılmaktadır.
- Üre ve diğer kimyasal gübrelerin ülkeye ithalatında Zambiya Metroloji Ajansı, Tarım Bakanlığı ve Zorunlu Standartlar Kurumu ruhsat, izin ve denetim işlerinden sorumludur.

Zambiya'ya ithal edilen tüm Gübre-Üre ürünleri inceleme, test, analiz, işaretleme ve belgelendirme için Zambiya Zorunlu Standartlar Kurumu'na örnekleri iletilmelidir. İlgili Kurum (ZS 605 Gübre- Üre denetimi, işaretlemesi, belgelendirmesi ve ZS 327 fiziksel karışım şartlarına uygunluk denetimi gerçekleştirilmektedir.

Teknik Engeller

Piyasaya arz edilen tüm ürünlerin güvenli ve kaliteli olmasını sağlamak ülkelerin en temel öncelikleri arasındadır. Bu amaçla, ürünlerin uyması gereken teknik kriterler (standartlar ve teknik düzenlemeler) ile ürünlerin bu kriterlere uygun üretildiğini belgeleyen uygunluk değerlendirmesi işlemlerine günümüzde daha fazla başvurulmaktadır. Standartlar, teknik düzenlemeler ve uygunluk değerlendirmesi prosedürleri, sınai, ekonomik ve ticari gelişmeye katkıda bulunan, insan can ve mal güvenliğini korumayı amaçlayan, modern ekonominin ve standardizasyon sisteminin temel taşlarıdır.

Bununla birlikte, standartlar, teknik düzenlemeler ve uygunluk değerlendirmesi işlemleri çoğu zaman insan sağlığı ve güvenliği gibi meşru amaçların ötesinde ticarete teknik engeller olarak adlandırılan ve uluslararası ticaretin serbest akışını olumsuz etkileyen engellere yol açmaktadır. Uluslararası kabul görmüş standartlardan farklı teknik kriterler belirlenmesi ve gerektiğinden katı test ve belgelendirme işlemlerinin zorunlu kılınması bu alandaki en önemli sorunlardır. Şeffaf bir şekilde kabul edilmeyen ve uygulanmayan bu düzenlemeler ihracatçı firmalar açısından ek külfet ve maliyetlere de yol açmakta ve rekabet edebilirliklerini güçleştirmektedir. İhracatta karşılaştığımız ticarete teknik engellerin önlenmesi, sürdürülebilir ihracat artışının sağlanması açısından da önemlidir.

Bu kapsamda, T.C. Ticaret Bakanlığı Ürün Güvenliği ve Denetimi Genel Müdürlüğü internet sayfasında konu ile ilgili ayrıntılı bilgi mevcuttur: <https://teknikengel.gov.tr/>

Ticarete Teknik Engeller İnternet Sitesi, ihracatçılarımızın ticarete teknik engeller alanında yararlanacağı ve etkin olarak kullanacağı temel bir platform olarak yapılandırılmıştır. Bu çerçevede; ihracata konu ülkenin ticarete teknik engeller uygulamaları hakkında bilgi sahibi olunabilmekte, ihtiyaç duyulan ülke mevzuat ve uygulamaları hakkında ilave bilgiler Bakanlığımızdan talep edilebilmekte ve ihracatta karşılaşılan ticarete teknik engeller interaktif olarak Bakanlığımıza bildirilebilmektedir. Ticarete Teknik Engeller İnternet Sitesine üyelik suretiyle ilgilenilen ülke ve ürün gruplarına ilişkin taslak düzenlemeler e-posta ile günlük olarak gönderilmektedir. Ayrıca, firmalarımız ihracatlarını olumsuz etkileyebilecek diğer ülke düzenlemelerini taslak aşamasında öğrenip yorum yapabilmektedir. Ticarete Teknik Engeller İnternet Sitesine üyelik ücretsizdir.

2. PAZARIN ÖZELLİKLERİ

Fikri, Sınai Mülkiyet Hakları

Ülkenin telif hakları mevzuatı en son 2010 yılında değiştirilmiş olup, bu zaman kadar önemli bir değişiklik yapılmamıştır. Zambiya'nın sınai mülkiyet ile ilgili mevcut mevzuatında tükenme konusunda net bir ifade olmamasına rağmen, uygulamada yetkililer ulusal tükenmeye daha eğilimlidir. Böylelikle telif hakları mevzuatı münhasır dağıtım haklarını öngörür ve paralel ithalata izin vermemektedir. Ülkede entegre devre topografyaların ve ticari sırların korunması ile ilgili bir mevzuat bulunmamakla birlikte patent hakları 2016/40 sayılı Patent Kanunu ile ve 401 sayılı Ticari Markalar Kanunu kapsamında ise coğrafi işaretlerden doğan haklar koruma altına alınmaktadır.

Ticaret ve Sanayi Bakanlığı (*Ministry of Commerce Trade and Industry-MCTI*) çatısı altında kurulan PACRA⁷ (*Patents and Companies Registration Agency- Patentler ve Şirket Kayıt Ajansı*), ticari ve sınai mülkiyetlerin tescili ve korunması için yasal bir sistemin işletilmesi ve bilgilerin yasal bir deposu olarak hizmet edilmesi de dahil olmak üzere sınai mülkiyet haklarının yönetiminden sorumludur. Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü'ne (WIPO) 1977 yılında üye olan Zambiya'da marka, patent ve tasarım başvuruları ya doğrudan PACRA'ya yapılmakta ya da WIPO aracılığı ile gerçekleştirilmektedir. Patent müracaatları ortalama 160, ticari marka tescil işlemleri ise yaklaşık 120 iş gününde sonuçlandırılmaktadır. Daha önce 7 yıl olan tescil yenileme süresi 10 yıla çıkarılmıştır. Son değişikliklerle birlikte hizmet markaları, topluluk markaları ile coğrafi işaretlerin de koruma başvuruları PACRA tarafından alınmaktadır. Ayrıca, Bilgi ve Yayın Hizmetleri Bakanlığı (*Ministry of Information and Media*)⁸ bünyesinde kurulan Telif Hakları Kayıt Ofisi telif haklarıyla ilgili konulardan sorumlu kuruluştur.

Dağıtım Kanalları

Zambiya'nın denize kıyısının bulunmaması (land-locked country) nedeniyle, Zambiya'ya mal ve ürün sevkiyatı Güney Afrika Cumhuriyeti, Mozambik (Beira Limanı), Tanzanya (Darüsselam) ve Namibya (Walvisbay) üzerinden yapılmaktadır. Türkiye'den ithalat söz konusu olduğunda mallar genellikle Tanzanya (Darüsselam) veya Mozambik (Beira şehri) üzerinden ülkeye getirilmektedir. Taşıma, Tanzanya veya Mozambik üzerinden yaklaşık 3-4 hafta sürmektedir. Ayrıca, Namibya üzerinden de mallar ülkeye taşınabilmektedir. Sektörden alınan bilgiler ışığında ülkemizden Darüsselam üzerinden Lusaka'ya yapılan sevkiyat tutarları konteynır başına ortalama 6.500-9.000 ABD doları civarında gerçekleşmektedir.

Bununla birlikte, Güney Afrika Cumhuriyeti'nin Durban Limanı'nından yapılan sevkiyatların taşıma maliyetlerinin oldukça yüksek olması nedeniyle anılan liman pek tercih edilmemektedir. Ülke içerisinde mal sevkiyatının sadece karayolu ile yapılabilmesi, bu yolların yetersiz, bozuk ve bir gidiş- bir geliş olması, karayolu ağının ülkenin lojistik açısından en önemli sorunlardır. Ülkede demiryolu hatlarının hemen hemen hiç olmaması yolcu ve ürün

⁷ <https://www.pacra.org.zm/>

⁸ <https://www.mim.gov.zm/>

taşınmasına olanak tanımamakta ve bu sebeple ülkede navlun ve taşıma maliyetleri oldukça yüksek olmaktadır.

Tüketici Tercihleri, Satış Teknikleri ve Satışı Etkileyen Faktörler

Zambiya’da Afrika’nın birçok ülkesinde olduğu gibi, Çin Halk Cumhuriyeti mallarının düşük fiyat avantajıyla Zambiya pazarında ilk sırada tercih edilmesi diğer ülkelerin pazara girişini önemli ölçüde etkilemektedir. 2023 yılı kişi başına düşen gayri safi milli hasılası yaklaşık 1.440⁹ ABD doları olan ülke gelir bakımından uluslararası sıralamalarda düşük-orta gelirli ülke sınıfında yer almakta olup anılan ülkedeki tüketiciler genellikle pahalı ve kaliteli ürün yerine ucuz ve daha az kaliteli ürünler ile ikinci el ürünlere talep oluşmaktadır.

Özellikle perakende sektöründe halkın % 70’i yerel pazar, sokak satıcıları, mini bakkaldan alışveriş yapmakta olup modern perakendecilik alanında ise ağırlıklı olarak Güney Afrika menşeli marka ve ürünlere rağbet edilmektedir. Örneğin hane halkı genel olarak, kıyafet ve tekstil ürünlerinde ikinci el, Çin Halk Cumhuriyeti ve Güney Afrika’dan ithal edilen; ülkemiz ürünlerine göre daha az kaliteli ve ucuz ürünleri tercih etmektedir.

Tekstil, gıda, elektronik, mobilya gibi neredeyse tüm satılan ürünlere yönelik fiyat avantajına sahip Çin Halk Cumhuriyeti, sadece ülkemizin değil diğer Avrupa ülkelerinin de Zambiya’daki pazar paylarını arttırabilmesi önündeki en önemli engellerden birini oluşturmaktadır.

Ayrıca ülkedeki güçlü Güney Afrika lobisi ve ilgili ülkeye uygulanan gümrük vergisi oranlarının sağladığı avantaj ile Güney Afrikalı menşeli ürünler tüketici tercihlerinde ön sıralarda yer almaktadır.

Şehirleşme, artan nüfus sayısı, e-ticaret farkındalığı, rekabet artışı her yıl sektörde %10’luk büyüme beklentisi oluşturmaktadır.

Kamu İhaleleri

Birçok Afrika ülkesinde olduğu gibi kamu ihaleleri de Zambiya’da oldukça politik bir alan olarak görülmektedir. İhaleler, kamu kuruluşlarının belirli birimleri (*“procurement / purchasing / supplies offices”*) tarafından idare edilmektedir. Son dönemlerde mevcut hükümetin yolsuzlukla mücadele politikaları kapsamında, firmalarımızın ihalelerde görev alan birimlerde çalışan memurlarla doğrudan irtibata geçmesi pratikte pek tercih edilmemektedir.

Ülkede kamu ihaleleri genel olarak 3 kategoriye ayrılmaktadır:

- Açık ulusal ihaleler
- Açık uluslararası ihaleler,
- Kapalı ihaleler

“Açık” ihaleler için gazetelerde ilan yoluyla talepler toplanmaktadır. Ardından kurulan teknik değerlendirme kurullarında, adayların teknik şartnameleri karşılayıp karşılamadığı incelenmektedir. Nihai seçim, ilgili kamu kuruluşu bünyesinde kurulan ihale komitesi tarafından

⁹ <https://www.imf.org/en/Countries/ZMB>

verilmektedir. İhale verildikten sonra 10 gün içinde itiraz hakkı bulunmaktadır. İtiraz neticesinde hala memnun olmayanlar olursa usul konusunda nihai şikâyet merci, Zambiya Kamu İhale Kurumu'dur (Zambia Public Procurement Authority - ZAPP). Bu Kurum, gerektiğinde ihalelerin yeniden yapılmasına karar verebilmektedir.

Kapalı ihale yoluyla genellikle temin edilecek mal ve hizmetin teknik olarak son derece detaylandırılmış olması halinde başvurular yapılmaktadır. Örneğin, bu tür ihalelerde sadece belli bir ülkeden veya belli firmalardan temin edilebilecek mal ve hizmetler önceden bilinebilmektedir.

Kamu ihalelerine girişte yabancı firma faaliyetlerine yönelik açık kısıtlama bulunmama ile beraber kamu ihalelerinin şartnamelerinde, ihaleye başvuru için daha önce "ülkede" gerçekleştiren işlerin düzeyi, yabancı firmanın yerli ortak oranının belirtilmesi gibi kısıtlayıcı maddeler olabilmektedir. Örneğin, üretiminin belli bir kısmını Zambiya'da gerçekleştiriyorsa ya da ortağının belirli bir yüzdesi Zambiyalı ise ihalelerde "oransal" olarak veya "ekstra puan" yöntemiyle bu firmalara açık avantaj sağlanmaktadır. İhale çıkan bazı projeler "Zambiya e-Devlet Tedarik Sistemi"¹⁰ üzerinden takip edilebilmektedir.

Ayrıca bazı gazetelere¹¹ internet üzerinden abone olarak ihaleler kısmen takip edilmekte bunun yanında bazı ücretli internet siteleri¹² kanalıyla ülkedeki tüm ihalelerin takibi de mümkün olabilmektedir.

¹⁰(<https://eprocure.zppa.org.zm/epps/quickSearchAction.do?searchSelect=1&selectedItem=quickSearchAction.do%3FsearchSelect%3D1>)

¹¹ <http://www.timesepaper.com/index.php>

¹² Tender Zambia

<https://tenderzambia.com/>

Tenders Info-Global Procurement Facilitator

<http://www.tendersinfo.com/global-zambia-tenders.php>

Global Tenders

<http://www.globaltenders.com/government-tenders-zambia.php>

3. ÖNEMLİ SEKTÖRLER

Tarım, Hayvancılık

Zambiya tarım, hayvancılık ve balıkçılık sektörü ülkenin gayri safi milli hasılasındaki (GSYİH) payı yaklaşık %20¹³ olup ilgili sektörde istihdam edilen kişi sayısı toplam istihdamın yarısından fazlasını oluşturmaktadır. Anılan sektörde faaliyet gösteren firmalar genellikle küçük veya orta ölçekli ile büyük ölçekli yapıda olup küçük ölçekli firmalar tarım sektörünün %90'ını oluşturmaktadır.

Ülkenin alan büyüklüğü yaklaşık Türkiye kadar olup (752.000 km²) bu alanın yaklaşık %58'si tarımsal üretim için orta ve yüksek potansiyel ekilebilir alan olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu arazinin sadece %15'i hâlihazırda ekilmekte olup, bu sebeple ülkemizden tarım sektöründe faaliyet gösteren firmalar bakımından oldukça önemli bir potansiyele sahiptir. Ülkede en fazla yetiştirilen ürün mısırdır. Bunun yanında pamuk, soya fasulyesi, tütün, yer fıstığı, kırmızıbiber, süpürge darısı, buğday, pirinç, ayçiçeği çekirdeği, kahve ve şeker, meyve, diğer sebze ve çiçekler başlıca yetiştirilen diğer tarım ürünleridir. Zambiya aynı zamanda Afrika'nın en büyük sertifikalı tohum ihracatçılarından biri konumundadır.

Tarım sektörü iklim değişikliğinin olumsuz etkileri, girdilerin yüksek maliyeti, karşılanamayan finansman, yetersiz sulama ve diğer tarımsal destek altyapısı, zayıf hayvancılık ve mahsul yönetimi uygulamalarının yanı sıra yetersiz mekanizasyon gibi nedenlerle verimli şekilde gerçekleştirilememekte ve her geçen yıl ülke ekonomisindeki payı azalmaktadır. Ayrıca gıda, tarımsal makinalar, hayvancılık alanında kullanılan cihazlar, süt sağma sistemleri, sulama sistemleri, traktör, yedek parçalar, vb. ürünlerin ülkedeki imalatı yetersiz olup Zambiya bu alanda ihracat yapacak firmalarımız bakımında önemli bir potansiyel barındırmaktadır. Ayrıca Zambiya bölgede tarımsal ürün üretim merkezi olması açısından da ülkemizdeki büyük ölçekli endüstriyel tarım firmaları açısından fırsat barındırmaktadır.

Zambiya Hükümeti ülke ekonomisinin bakır ve diğer maden gelirlerine bağımlılığını azaltmak amacıyla tarım, hayvancılık ve balıkçılığı teşvik etmekte ve ülkenin neredeyse tamamında büyük ve orta ölçekli ticari çiftçilik, balık çiftçiliği ve hayvancılık üretimi için çiftlik blokları geliştirmek için destekler sağlamaktadır. Bu kapsamda Hükümet her geçen yıl tarım ve hayvancılık sektörüne daha fazla bütçe ayırmakta olup 2023 yılında anılan sektöre ayrılan bütçe miktarı ulusal bütçenin %6,7'si iken bu oran 2024 yılında %7,8 seviyesine çıkarılmış ve yaklaşık 985 milyon dolarlık tutar bu alana aktarılmıştır.

Hayvancılık faaliyeti de ülkedeki önemli ekonomik faaliyetlerden biri olmakta olup ülkede yetiştirilen başlıca çiftlik hayvanları; sığır, keçi, koyun, domuz ve kümes hayvanlarıdır. Çiftlik hayvanlarının çoğu küçük ölçekli çiftçiler tarafından yetiştirilmekte ve endüstriyel üretim oldukça sınırlı seviyededir. Zayıf hayvancılık yayımı ve bu alandaki eğitimsiz iş gücü, yetersiz danışmanlık ve veterinerlik hizmetleri, hayvancılık alanında kullanılan teknolojik ürünlerin ve ar-ge faaliyetlerinin yetersizliği, kalite-kontrol-denetim eksikleri, üretilen ürünleri pazara

¹³ <https://pmrczambia.com/blog-agriculture-mining-manufacturing-and-tourism-four-key-economic-sectors-to-drive-zambias-economic-stabilisation-agenda/>

ulaştırılmasındaki zorluklar, değer zincirinin kurulamaması ve bu alana yetersiz yatırımlar, ülkedeki hayvancılık sektöründeki temel problemleri oluşturmaktadır.

Su alanları bakımından ülkenin toplam alanının %20'sini oluşturan ve su kaynakları bakımından Afrika'nın güneyinin %45'ini oluşturan Zambiya'da balıkçılık ve su ürünleri faaliyeti halkın geçimini sağladığı, ülkenin gıda arzının sürdürülebilirliğine katkı sağlayan önemli faaliyetlerden birini oluşturmaktadır. Yıllık ortalama yaklaşık 100.000 metre küp balık üretimi gerçekleştirilen ülkede balık tüketimi oldukça düşük olup (kişi başı yıllık 5.9 kg) balık tüketimi hâlihazırda talep fazlası oluşmakta ve ülke ilgili alanda net ithalatçı pozisyonundadır.

Hükümet 2024 yılında balık üretme çiftliklerinin kurulmasını da teşvik edecek olup bu alana yaklaşık 21 milyon dolar bütçe aktarılacaktır. Ayrıca Kasempa, Mushindamo ve Samfya bölgelerindeki 3 su ürünleri parkında yavru üretimini artıracak 3 kuluçkahane kurma niyetini Hükümetçe vurgulanmıştır.

Sanayi

İmalat sektörü, ülkede artan yatırım nedeniyle sürekli olarak büyümektedir. Ülkedeki başlıca sanayi alanlarını yiyecek ve içecek, tekstil, ağaç ve ağaç ürünleri, yapı ve inşaat malzemeleri, işlenmiş gıdalar, kimyasallar, deri ve deri ürünleri, kâğıt ve el sanatları alt sektörleri oluşturmaktadır.

Çoklu Ekonomik Bölgeleri (Multi-Facility Economic Zones) imalat alanında ana üretim merkezleri olup bu bölgelere yatırım yapacak firmaların yeni makine teçhizatlarına %100 oranında hızlandırılmış amortisman ve şartları sağlayan firmalara gümrük vergisi muafiyeti 5 yıl süre ile sağlanmaktadır.

Zambiya Kalkınma Ajansı (ZDA) anılan sektöre sağladığı teşviklerle imalat sektörüne katkı sağlayan ülkedeki en önemli kuruluştur. Nitekim Zambiya'da kurulacak bir imalat tesisi, ülkenin taraf olduğu uluslararası anlaşmalar ile COMESA ve SADC bölgelerine gümrük avantajlı mamul satabilmektedir.

Diğer taraftan, komşu ülkelere pratikte ihracat yapmanın bürokratik açıdan pek çok engelle takıldığı ve ihracat prosedürlerinin uzun sürmesi nedeniyle Zambiya'dan komşu ülkelere ihracat yapmayı planlayan şirketlerimizin ilave personel kapasitesine ihtiyaç duyabileceği değerlendirilmektedir.

Navlun maliyetlerinin yüksek olması nedeniyle üretimde kullanılacak hammaddelerin Zambiya'dan temin edilebilmesi muhtemel sektörlerle odaklanması ve bu alanda yatırımlar yapılması önem arz etmektedir.

Ülkeye yönelik önemli imalat yatırım alanları;

- Gübre İmalatı: Tarımsal üretimin ve gıda arzının sürdürülebilmesini teminen artan gübre talebi
- Çimento ve Yapı Malzemeleri İmalatı: Ülkede inşaat sektörü hızla gelişmekte olup bu alanda kullanılacak çimento, mermer, seramik ve yapı malzemeleri ürünlerine talep artışı olacağı değerlendirilmektedir.

- İşlenmiş Domates İmalatı: İlgili sektörün yıllık ortalama % 3 oranında büyümesi ve anılan ürüne gelecek dönemdeki talep artışı beklentisi.
- Kuru meyve- Kuru yemiş İmalatı: Özellikle ülkede bolca yetişen yer fıstığı ürününde Kenya, Mozambik, Tanzania gibi ülkelere ihracat edilmesi bakımından önemli fırsat olarak değerlendirilmektedir.
- Hijyen ve Sağlık Ürünleri İmalatı: Ülkede genel olarak hijyen sorunu (kolera salgını riski vb.) bulunmakta olup hastane önlükleri, çocuk bezi, kadın hijyen ürünleri, tuvalet kağıdı, ıslak mendil ürünlerine ilişkin talep bulunmaktadır.
- Her türlü ambalaj ürünleri imalatı: Zambiya’da ambalaj sektöründe üretici firma sayısı oldukça sınırlı sayıda bulunmakta olup ambalaj sektörüne ilişkin birçok ürün yurt dışından ithal edilmektedir.
- Elektrik kablosu: Bu gibi ürünlerin yerel imalatı sınırlı olup ithal edilmektedir.
- Değirmencilik Faaliyeti ve Un imalatı: Zambiya’da özellikle mısır unu alanında üretim gerçekleştirip komşu ülkelere ihracat yapmanın avantaj yaratacağı değerlendirilmektedir. Ayrıca değirmen makina, yedek parça, silo kurulumu da önemli fırsatlar oluşturmaktadır.
- Fırıncılık Ürünleri İmalatı: Zambiya mutfak kültürü, çeşitli un ve hamur ürünlerine açık olup fırın makineleri veya yemek servisi ürünlerinin imalatı/ticareti önemli bir fırsat olarak değerlendirilmektedir.
- Otomotiv yedek parça, lastik, vb İmalatı: Özellikle bazı model araçlar ve maden kazısı araçları ile ağır vasıtaların yedek parçalarında arz sıkıntısı yaşanmakta olup söz konusu ürünler piyasada ciddi fiyatlara satılmaktadır.
- Mobilya Dekorasyon Ürünleri İmalatı: Ülkede mobilyacılık sektörü ağırlıklı olarak Çin, Hindistan ve Güney Afrika ürünlerinde oluşmakta olup ülkemizin bu alandaki sahip olduğu tecrübe ve birikim ile burada pazar fırsatı yakalanabileceği değerlendirilmektedir.

Hizmetler

Toplam iş gücünün yaklaşık %40’nı oluşturan hizmetler sektörü toplam GSYİH’nın yaklaşık %50’sini oluşturmakta olup hizmet sektörleri kapsamında;

Dijital Hizmetler Sektörü:

Ülkede dijital hizmetler sektörünü telekomünikasyon, yazılım, bilgi teknolojileri, mobil ödeme gibi alanları kapsamaktadır. 2023 yılı Ocak ayı itibariyle yaklaşık 4,3 milyon insan internet erişimine sahip olup 2,7 milyon insan sosyal medya kullanmaktadır. Bu alanda ülkede yaklaşık 1700 kişi istihdam edilmekte olup söz konusu sektörde yaşanan başlıca problemler;

- Sektöre uygulanan yüksek kurumlar vergisi (2023 yılı itibariyle %35)
- Yetersiz alt yapı (Elektrik ve internet ağı alt yapısı)
- Makroekonomik istikrarsızlık
- Artan enerji maliyetleri
- Bilişim güvenliği alanında yetersiz farkındalık
- Teknoloji kullanımının yaygınlaşmaması yer almaktadır.

Ülkede dijital hizmetler düşük kalitede ve pahalıdır. İnternet üzerinden alışveriş siteleri sınırlı olup, münferit firmalar ortaya çıkmaya başlamıştır. İnternet alan kira bedellerinin yüksek olması nedeniyle hemen hemen tüm Zambiyalı firmalar kendi internet sayfalarını oluşturmak yerine genellikle Facebook üzerinden firmalarının ve faaliyetlerinin tanıtımlarını

yapmaktadırlar. Ayrıca firmalar Facebook sayfaları üzerinden ticaret ve alım-satım grupları da kurarak üçüncü tarafları bu alanda bilgilendirmektedir. Ülkedeki bilişim altyapısı nedeniyle Zambiyalı Firmalara gmail, yahoo vb. uzantılı e-posta adresleri üzerinden e-posta gönderilmesi önerilmektedir. Anılan sektörde perakende yazılımı (barkod oluşturma), fiber optik, mobil ve internet servis sağlayıcılarının sağlanmasını, tarımsal yazılım (sulama yazılımları), envanter yazılımları, sağlık altyapısı yazılımları, lojistik yazılımları gibi alanlarda fırsatlar bulunmaktadır.

Sağlık Hizmetleri:

Zambiya'da ortalama yaşam süresi 64,7 yıl olup ülkede hastane hizmetleri yeterli düzeyde bulunmamaktadır. Verilen hizmetin niteliği ve doktor ve hastane sayısı oldukça yetersizdir. Yeni doğan bebek ölümü yaklaşık binde 39,3 olup ülkede 12.000 hastaya 1 doktor, 14.960 hastaya 1 hemşire düşmektedir. Toplam hastane sayısı 3.296 olup doktorların 1.000'den fazlası, şehirlerde ve büyük kasabalarda çalışmaktadır. Hastanelerde ağırlık olarak Çin Halk Cumhuriyeti, Mısır, Amerika ve Avrupa ülkeleri kökenli doktor, hemşire ve diğer personel görev yapmaktadır. Devlet hastaneleri ücretsiz olup özel hastane muayene giderleri;

- Özel hastane genel konsültasyon (300-400 kivaça)
- Uzman konsültasyon (400-800 kivaça)
- Laboratuvar (1.000 kivaça)
- Görüntüleme (1.500-3.000 kivaça)
- Dental Muayene (1.200-2.000 kivaça)
- Diş Dolgu (1.000-1.600 kivaça) tutarında olmaktadır.

Karmaşık hastalıkların tedavisinde Zambiya Halkı yurt dışına seyahat etmekte olup hastalar genellikle Güney Afrika, Hindistan, İngiltere ve ABD tercih etmekte ve ortalama masraf 10.000 dolar düzeyini bulmaktadır. Bu bakımdan son yıllarda ülkemizin önemli hizmet sektörü alanından biri haline gelen sağlık turizmi hizmetleri ve özellikle HIV, Kardiyoloji, üroloji, romatoloji, beyin ve omur hastalıkları alanında oldukça potansiyele sahiptir.

Ülkede sağlık konularında düzenli olarak yapılan uluslararası organizasyonlar (fuvarlar, expo, konferanslar, vb.) yeterli sayıda bulunmamaktadır. Bunun yerine, yabancı ülkeler tarafından fonlanan genellikle bir defalık yerel aktiviteler düzenlenmektedir. Bu bakımdan, sağlık konferansı organizasyonları alanında, ülkemizdeki fuar organizatörlerinin girişimleri ülkede büyük bir açığı doldurabilecek potansiyel taşımaktadır.

Bakım ve Onarım Hizmetleri:

Zambiya'da teknik bakım, onarım hizmetleri oldukça yetersiz ve az sayıda nitelikli şirketler tarafından sağlanmaktadır. Ülkede elektrik, sıhhi tesisat, inşaat gibi alanlarla ilgili elektrikli ürünler, klima ve soğutma cihazları alanları ve taşıt ve ağır taşıt tamir bakım sektöründe hizmet bedeli çok yüksek olduğu değerlendirilmektedir.

Havayolu hizmetleri:

Türk Hava Yolları (THY), Covid-19 salgını sebebiyle 2020 yılı Mart ayında uçuşlarına ara vermiş ancak 26 Mart 2023 tarihinden itibaren haftada iki frekans olmak üzere İstanbul- Darüsselam-

Lusaka ve tersi istikamette uçuşlara başlamıştır. THY dışında ülkenin başkenti Lusaka'ya uçuşlarda Emirates Hava Yolları ve Katar Havayolları ağırlıklı tercih edilen havayolları şirketlerinden olup her iki hava yolu şirketi de hem Ankara'dan hem de İstanbul'dan Dubai (Emirates Hava Yolları) ve Doha (Katar Hava Yolları) üzerinden Lusaka'ya uçuş gerçekleştirmektedir.

Lojistik:

Ülkedeki asfalt karayolları hatlarının yeterli seviyede olmaması, var olan yollarda yetersiz bakım ve bu yolların dar olması (bir gidiş bir geliş hat) ülke içerisinde lojistik ve kargo sürelerini artırmaktadır. Ayrıca petrol ve motorin fiyatlarındaki son yıllardaki artış lojistik maliyetlerini olumsuz etkilemekte olup verilen hizmet genel olarak az gelişmiş düzeydedir. Öte yandan 2024 Ulusal Bütçesinde karayollarının iyileştirilmesi ve genişletilmesi çalışmalarında kullanılmak üzere 8,3 milyar kıvaçaya bütçeden aktarılmış olup bir önceki yıla göre %60,1 artırılmıştır. Bununla birlikte gıdaların lojistiğinde soğuk zincir uygulamalarının oldukça yetersiz olduğu görülmektedir. Bu çerçevede soğutmalı ortamda, malzeme ve gıda taşıyacak firmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Restoran ve Catering Hizmetleri:

Zambiya'da gastronomi sektöründe temel de Afrika Mutfağı, Hint, Lübnan, İtalyan Mutfakları ağırlıklı olarak görülmektedir. Halkın büyük çoğunluğu mısır unundan yapılan nshima¹⁴ ürüne ile sebze ve tavuk ürünlerinden yapılan yemekleri tüketmekte olup ilgili sektörde faaliyet gösteren firmalarımızın Zambiya'ya yatırım yapmasında fayda görülmektedir.

Turizm:

Önemli bir turizm potansiyeline sahip olan ülkede zengin bir doğal turizm varlığı bulunmakta olup Dünyanın Yedi Doğal Harikasından biri kabul edilen ve UNESCO Mirası alanı olan Victoria Şelaleleri, göller ve nehirler ve birlikte dünyanın yaklaşık yüzde 10'unu kaplayan 20 milli park ve 34 vahşi yaşam alanı bölgesi bulunmaktadır. Ayrıca Dünyanın en büyük ikinci Ulusal Parkı olan Kafue National Park ve Sahraaltı Bölgesindeki en önemli su kaynağı olan Zambezi Nehrinin su rezervinin yaklaşık % 43'ü Zambiya sınırları içinde yer almaktadır.

Ancak turizm alanında diğer Afrika ülkelerinin gölgesinde kalmakta olup yabancı turistlerin ülke içerisindeki kalış süresi ortalama 4.7¹⁵ gündür. Zambiya ayrıca her yıl 30'dan fazla renkli geleneksel törene ev sahipliği yapan zengin ve çeşitli bir kültüre sahiptir. Zambiya, önemli turistik destinasyonlarda ve maden üreten bölgelerde yeterli sayıda otel ve konaklama tesisi bulunmaması otelcilik alanındaki yatırımcılar açısından fırsat sunmakta olup ayrıca safariler, kano, oyun gezileri, doğa yürüyüşleri, bungee jumping, microlight uçuşları, spor balıkçılığı, kaya tırmanışı ve oryantiring gibi etkinlikler açısından ithal edilen ekipman ve teçhizatlar gümrük vergisinden muaftır. Hükümet turizmi canlandırmak amacıyla, altyapı, pazarlama,

¹⁴ <https://theturquoisetable.com/nshima-a-staple-food-in-zambia/#:~:text=Nshima%20is%20the%20staple%20food,corn%20meal%2C%20called%20mealie%20meal.>

¹⁵ <https://www.unicef.org/esa/media/11326/file/UNICEF-Zambia-National-Rapid-Analysis-Budget-Brief-2022.pdf>

yönetim, yeni turizm ürünleri geliştirilmesini teminen 2024 yılı için yaklaşık 36 milyon dolar bütçe ayırmıştır. Ayrıca Under the Green, Resilient, and Transformational Tourism Development Project kapsamında Hükümet Lover Zambezi, Livingstone, Kafue Ulusal Parkı gibi çeşitli turizm destinasyonları arasında bağlantının güçlenmesi amacıyla hava, kara ulaşım altyapısını güçlendirmek istemektedir ve bu kapsamda 100 milyon dolar ilave ödenek ayırmıştır.

Ülkede pek çok tur operatörü bulunmakta olup otel hizmetleri yüksek ücretlerle yürütülmektedir.

Madencilik

Zambiya Afrika'nın en büyük bakır üreticilerinden biri olup Dünyada 7. sırada Afrika Kıtasında ise Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nin ardından 2. sırada gelmektedir. Ülkenin GSYİH'nin yaklaşık %10'u, ihracat gelirinin yaklaşık %70'i ve vergi gelirlerinin %20'si ham ya da yarı mamul bakır ürünlerinden elde edilmektedir. Zambiya Hükümeti 2032 yılına kadar 3 milyon ton bakır üretimini hedeflenmektedir. Uluslararası piyasada belirlenen bakırın ortalama ton fiyatı 8.830 dolar olup Zambiya'daki 2023 yılındaki bakır üretimi bir önceki yıla göre yaklaşık %10 düşerek 760.000 tondan yaklaşık 682.000 tona düşmüştür. Üretimdeki söz konusu düşüşün nedeni ülkedeki iki önemli maden şirketi olan Mopani Copper Mines (MCM) and Konkola Copper Mines (KCM) şirketinin üretim alanında etkin kapasite kullanamaması ve kısa vadeli finansman temininde sorunlar yaşamalarından kaynaklanmıştır.

Madencilik sektörü, madencilik haklarının türleri, madencilik haklarının iktisabı, madencilik hakkı sahibine verilen haklar/yükümlülükleri, madencilik haklarının devredilebilirliği, güvenlik, sağlık gibi diğer konular 2015 tarihli 11 sayılı Madenler ve Mineraller Geliştirme Kanunu ile düzenlenmektedir. Zambiya Devleti sahibi olduğu Zambiya Konsolide Bakır Madenleri Yatırım Holdingi (Zambia Consolidated Copper Mines Investments Holdings PLC -ZCCM-IH) aracılığıyla birçok büyük bakır madenlerine %10-35 arasında değişen oranda ortaktır. Devletin doğrudan %35 oranında ortak olduğu birkaç büyük bakır madeni de vardır.

Zambiya'da toplam alanın sadece %55'i haritalanmış olup ilgili Bakanlığın yeteri kadar finansmana sahip olamaması nedeniyle yüksek çözünürlüklü ve güncellenmiş haritalama işlemleri gerçekleştirilmemektedir. Hükümet bu alana 2024 yılı için yaklaşık 8 milyon dolar kaynak ayırmıştır. Ülke kobalt, altın, nikel, magnezyum, uranyum maden rezervleri açısından da oldukça zengin olup Zambiya'daki madenler özel şirketler tarafından işletilmektedir. Ülkedeki maden yatakları ağırlıklı olarak Avusturalya, Çin Halk Cumhuriyeti, Hindistan, İsviçre, Kanada ve Brezilya firmaları tarafından işletilmektedir. Ürünler ham madde olarak ihraç edilip işlenmiş ürün olarak ülkeye ithal edilmektedir.

Devlet yetkileri tarafından ülke ekonomisinin bakıra bağımlılığının oldukça fazla olması nedeniyle sektörde çeşitlendirme gidilmesi gerekliliği her defasında tekrarlanmaktadır ve bu konuda yabancı yatırımlar teşvik edilmektedir. Ülkedeki altın rezervlerine ilişkin araştırma ve haritalandırma faaliyetleri henüz gerçekleştirilmemiş, diğer maden alanlarına göre sektörün henüz yabancı maden şirketlerce ele geçirilmemiş olmaması Türk maden araştırma ve çıkarma şirketlerine önemli bir fırsat sunduğu değerlendirilmektedir. Madencilik alanında yapılacak

faaliyetlerde kullanılmak üzere ithal edilen ekipman ve teçhizatlar gümrük vergisinden muaf bu alana yapılan yatırımlarda ZDA tarafından bazı teşvikler sunulmaktadır.

Enerji

2019 tarihli 12 Sayılı Kanun ve 2019 tarihli 11 Sayılı Elektrik Kanunu ile Enerji Bakanlığı ve Enerji Düzenleme Kurulu ülkedeki enerji politikalarının oluşturulmasında rol almaktadır.

Ülke genelinde ulusal elektriğe erişim oranı %32,8 olup kentsel nüfusun %70,8'inin ve kırsal bölgelerde yaşayan nüfusun yalnızca %8'inin elektrik şebekesine erişimi bulunmaktadır. Ülkedeki elektrik üretimi, iletimi ve dağıtımından sorumlu en önemli kuruluş Zambia Elektrik Tedarik Şirketi (ZESCO)'dur. ZESCO tarafından açılan ihalelerde ödeme süresinin gecikmesi konusunda Müşavirliğimize bazı geri bildirimler iletilmiştir. ZESCO'nun yanı sıra Copperbelt Energy Corporation PLC (CEC), Lunsemfwa Hydro Power Company (LHPC), North Western Energy Corporation Limited (NWECL), Ndola Energy Company Limited (NECL), Zengamina Power Limited (ZPL), Itezhi Tezhi Power Company Limited (ITPC), Maamba Collieries Limited (MCL), Dangote Industries Zambia Limited, Bangweulu Power Company Limited ve Ngonye Power Company Limited ülkedeki belli başlı elektrik üretim ve dağıtım şirketleridir.

Ülkedeki 3.812 MegaWatt (MW) elektrik kapasitesinin %81,5'i iklim değişimlerine duyarlı hidroelektrik kaynaklı olup, son yıllarda yaşanan kuraklık ile beraber Itezhi Tezhi ve Kariba gölü barajlarında alçalan su düzeyi, hem hane halkının hem de madenlere sağlanan elektriğin sık sık kesilmesine neden olmaktadır. Elektrik üretiminde kömür %10,5, fuel yakıt % 3,5, güneş enerjisi %3 ve kömür ve dizel yakıtlar %1,5 oranında kullanılmaktadır. Elektrik kesintileri nedeniyle imalat yapan şirketler üretim kapasitelerini azaltmakta ya da dizel motor jeneratörler kullanarak üretim maliyetlerini artırmak zorunda kalmaktadırlar.

Zambiya Hükümetince ilan edilen "Yenilenebilir Enerji Üretim Programına Daha Fazla Erişim" (Increased Access to Electricity and Renewable Energy Production Programme, IAEREP) projesi kapsamında 2031 yılına kadar elektrik şebekesine erişimin kentsel bölgelerde %91'e, kırsal kesimde %51'e çıkarılması hedeflenmiştir.

Diğer taraftan Zambiya, ülke genelinde bol miktarda yenilenebilir enerji kaynağı potansiyeline sahip olup yenilebilir alanında hidroelektrik ve güneş enerjisi ön sıralarda yer almaktadır. Yılda ortalama 2.000-3.000 saat güneş ışığından yararlanan ülkede güneş enerjisi veya fotovoltaik sektörü projeleri ağırlıklı olarak Zambiya Hükümeti, sivil toplum kuruluşları ve ülkelerin koordinasyon ve işbirliği yapan yardım kuruluşları tarafından finanse edilmektedir. Hükümet 2024 yılında jeotermal enerji üretimi için ithal edilecek ürünlere gümrük vergisi muafiyeti getirmiştir.

Hükümet Enerji satın alma anlaşmaları (PPA) için istekli alıcı/istekli satıcı modelini teşvik edecek politikalar yürütmekte olup finansal açıdan sıkıntı içerisinde olan ZESCO, şu anda büyük PPA'ların ana alıcısı olup önümüzdeki dönemde bu alımların azalacağı değerlendirilmektedir. Öte yandan sektördeki firmalardan alınan duyumlara göre ZESCO tarafından sağlanan ihalelerde ödemelerde gecikmeler yaşandığı bilgisi edinilmiştir.

Diğer taraftan ev tipi güneş enerjisi sistemleri, şebekeden bağımsız ve mini şebeke elektrik sistemleri projelerinde ülkemiz firmaları için fırsatlar bulunmaktadır.

4. PAZARDA DİKKAT EDİLMESİ GEREKEN HUSUSLAR VE DİĞER BİLGİLER

İş Kültürü

Zambiya'nın iş ve ticaret hukuku çoğunlukla İngiliz hukukuna dayanmakta olup ticari gelenekleri ve iş görüşmelerindeki genel tavır ve adetler Amerika ve Avrupa kültürüne oldukça yakındır. Zambiyalılar genellikle nazik ve ılımlı insanlar olup ülkedeki politikacılarla, iş insanları ve hatta sıradan insanlarla çatışmacı tutum içine girmek veya olumsuz ilişkiler kurmak yerel kültürde olumlu değerlendirilmemektedir.

Tanışma & selamlaşma:

Zambiya iş kültüründe selamlaşma oldukça önemli olup görüşme sırasında en kıdemli olanlar her zaman öncelikli selamlanmalıdır. Karşınızdaki kişi sizden daha gayri resmi olmanızı istemedikçe, kişilere soyadlarıyla ve tam unvanlarıyla hitap edilmesi daha uygun olacaktır. Her ne kadar ülkenin resmi dili İngilizce olsa da tanışma ve selamlaşma sırasında Zambiya'nın yerel dillerinden birkaç kelime kullanmak karşı tarafça memnuniyetle karşılanacaktır. İş insanların yanlarında kartvizitlerini bulundurmaları ve paylaşmaları tavsiye edilmektedir.

Kıyafet:

Zambiyalılar ofiste gündelik iş kıyafetleri giymekte ve genellikle sadece resmi etkinliklerde takım elbise giymektedir. Erkeklerin ilk toplantıya takım elbise ve kravatla (ılıman tropikal iklim olması nedeniyle hafif malzemeler tavsiye edilir), kadınların ise resmi kıyafet giymesi tavsiye edilir. Kadınlar için klasik pantolon ve gömlek veya bluz uygun birer elbise olarak kabul edilmekte olup Zambiyalı kadınlar genellikle uzun etek giyme eğilimindedirler. İş toplantıları için şık giyinilmesi ilk izlenimin olumlu yaratılması açısından tavsiye edilmektedir.

Hediye:

Yolsuzlukla mücadele ülkenin önemli gündem maddelerinden biri olması sebebiyle kıymetli ve büyük hediyeler rüşvet olarak yanlış yorumlanabilmekte ve iş hayatında yaygın olarak kullanılmamaktadır. Ancak iş insanların Zambiya'yı ziyaretleri esnasında kendileriyle beraber getirdikleri ülkemizi tanıtıcı kültürel ve geleneksel nitelikteki küçük hediyelerin takdim edilmesinde herhangi bir sorun bulunmamaktadır.

Kurumsal kültür:

Zambiya'da konuşulan 72 adet yerel dil olmasına rağmen, ülkenin tek resmi dili İngilizcedir. Devlet yazışmaları ve tüm ticari işlemler İngilizce olarak yürütülmektedir. Ülkedeki diğer yaygın diller arasında Bemba, Kaonde, Lunda, Lozi, Luvale, Nyanja ve Tonga bulunmaktadır. Görüşmelerde ve toplantıların başında kişisel ve günlük konular hakkında küçük konuşmalar için hazırlıklı olunmasında fayda görülmektedir.

Zambiya'da iş ilişkilerinin kurulması zaman almakta ve tüm süreç boyunca kibar ve saygılı davranmak son derece önemlidir. Toplantıların ve görüşmelerin Cuma öğleden sonrasına

birakılmaması tavsiye edilmekle birlikte zaman zaman toplantılara ve e-posta dönüşlerinde gecikme yaşanması nedeniyle iş görüşmelerinde sabırlı davranmak iş ilişkisinin sürdürülebilirliği bakımından önemlidir. Ticari fırsatları kolaylaştırmak için Zambiyalı iş insanları ve siyasi çevrelerle yakın bağlantılar kurmak büyük önem arz etmektedir.

Dünya Bankası *Doing Business Raporu* (2020) bilgilerine göre; Zambiya, iş yapma kolaylığı bakımından dünya genelinde 85 inci sırada yer almaktadır. Bu çerçevede Zambiya'da iş ortamı, komşu ülkelere kıyasla "daha kolay" olarak algılanmaya devam etmektedir. Örneğin, Namibya (104.), Malavi (109.), Mozambik (138.), Zimbabve (140.), Tanzanya (141.), Angola (177.)'ya kıyasla Zambiya'da iş yapmak daha kolay görülmektedir. Ülkede, Nijerya (131.), Etiyopya (159.) gibi büyük ekonomilere kıyasla dahi daha kolay iş yapılabilir. .

Aynı yılın alt verileri incelendiğinde ise Zambiya'da işe başlamak (117.), elektriğe erişim (129.), sınır ötesi ticarete (155.) ve krediye erişime (4.) zorlaşmıştır. Ülke, firmaların kayıt ücretlerini yükseltmiştir. Ancak, inşaat izinlerinin alınmasına (67.), mülkiyet kaydına (150.) ve küçük yatırımcının korunması (72.) ilişkin kolaylıklarda iyileşme kaydedilmiştir.

Para Kullanımı

Ülkenin para birimi kivaça (ZMW) olup ülkede 100'lük, 50'lik, 20'lik, 10'luk ve 5'lik olmak üzere kâğıt banknotlar basılmaktadır.

Ülkede uzun yıllardır ödemelerde nakit para en yaygın kullanılan yöntemdir. Nakit ödemelerin yansira çek ve mobil para kullanımı da son derece yaygındır. Zambiya Merkez Bankasına göre mobil ödeme araçları ile 2023 yılında yaklaşık 21 milyar dolarlık işlem gerçekleşmiş olup bir önceki yıla göre %50 oranında bir artış gerçekleşmiştir. Birçok işletmede kredi kartıyla ödeme kabul edilmekte ancak bazı işletmelerde Mastercard ve Amerikan Express post cihazları kullanılmamakta ya da harcamalarda ilave ücret bedelleri ortaya çıkmaktadır. Banka kartlarıyla ATM'lerden yerel para cinsinde para çekilmesi de mümkündür. Bankaların çalışma saatleri resmi tatil günleri hariç genellikle Pazartesi – Cuma günleri 08.15 – 15.30 ve Cumartesi günleri 08.15 – 11.30 arasındadır.

Zambiya Merkez Bankası, ticari bankalardan ve döviz bürolarından döviz alış satışı ve döviz çekme işlemlerine ait üst limitlerin arttırıldığını 27 Mayıs 2021 tarihinde yaptığı basın açıklamasıyla ilan etmiştir. Yapılan yeni düzenlemeye göre, döviz bürolarından 1.000 ABD doları olan günlük döviz alış ve satışı üst limiti, 5.000 ABD dolarına yükseltilmiştir. Ayrıca ticari bankalardan 5.000 ABD doları günlük döviz çekme üst limiti ise 10.000 ABD dolarına çıkarılmıştır.

Ülkede dalgalı kur rejimi uygulanmakta olup, güncel döviz kurlarına Zambiya Merkez Bankasının (Bank of Zambia-BoZ) ilgili sayfasından erişilebilir.¹⁶ Ayrıca ülkeye seyahatlerde döviz alış ve satışı işlemlerini bankalardan, ruhsatlı döviz bürolarından Merkez Bankasındaki güncel kurun takip edilerek yapılması önem arz etmektedir.

¹⁶ <https://www.boz.zm/>

Resmi Tatiller ve Mesai Saatleri

Ülkedeki 2024 yılı resmi tatiller aşağıda sıralanmıştır.

Resmi Tatil Günü	Tarih
Yeni Yıl	1 Ocak 2024
Uluslararası Kadınlar Günü	8 Mart 2024
Gençlik Günü	12 Mart 2024
Kutsal Cuma	29 Mart 2024
Kenneth Kaunda Günü (Tatil Günü)	28-29 Nisan 2024
İşçi Bayramı	1 Mayıs 2024
Afrika Özgürlük Günü	25 Mayıs 2024
Kahramanlar Günü	1 Temmuz 2024
Birleşme Günü	2 Temmuz 2024
Çiftçi Günü	5 Ağustos 2024
Ulusal Dualar, Tövbe ve Uzlaşma Günü	18 Ekim 2024
Bağımsızlık Günü	24 Ekim 2024
Noel	25 Aralık 2024

Kamu ve özel sektör mesai saatleri pazartesi - cuma günleri arasında 8.00 - 13.00 saat ve 14.00 - 17.00 saatleri arasındadır. Cuma günü öğleden sonra Zambiyalı muhataplar tarafından telefona cevaplar verilmesinde gecikmeler ve aksaklıklar olabilmektedir. Bu kapsamda muhatap firma arasında yapılacak önemli görülen görüşme ve toplantıların Cuma gününe ve özellikle öğle sonrasına bırakılmamasında fayda bulunmaktadır.

Yerel Saat

Zambiya CAT olarak nitelendirilen Orta Afrika Saat dilimini (GMT+2) kullanmakta olup ülkemizden bir saat geridedir.

5. ŞİRKET KURULUŞU VE İŞ YAPMA İLE İLGİLİ BİLGİLER

Şirket Türleri

Zambiya’da işe başlamak ve şirket kurmak bakımından ilk ziyaret edilecek kurum PACRA’dır. (*Patents and Companies Registration Agency*)¹⁷

Şirket kurulmasına ilişkin mevzuat 2011 tarih ve 24 sayılı Şirketler Kanunudur. Yabancı kişiler Zambiya’da şirket kurarken yerel ya da Zambiya’da ikamet eden bir temsilci veya sertifikalı avukatlar veya muhasebeciler ile ilerlemek zorundadır.

– LLC (*limited liability company*): Özellikle küçük ve orta boy işletmeler bu şirket f tercih etmektedir. En az 2 ortaklı olma zorunluluğu bulunmaktadır ve en az 2 yönetici atanmalıdır. Yöneticilerden en az biri, Zambiya’da yerleşik ya da oturma izni olmalıdır. Ortak sayısı, azami 50 olabilmekte olup, şirkette çalışan hissedarlar/ortaklar 50 içinde sayılmamaktadır. Asgari sermaye tutarı yaklaşık 15.000 kivaça (Yaklaşık 800 ABD doları) düzeyindedir.

– PLC (*public limited company*): Özellikle bankacılık ve finansal hizmetler alanında tercih edilmektedir. En az 2 ortak ve en az 3 yönetici gerekmektedir. Asgari sermaye tutarı yaklaşık 1,5 Milyon kivaça (yaklaşık 79.000 ABD doları) düzeyindedir.

– Zambiya’da ayrıca *Joint Venture* kurmak mümkündür. Ancak örneğin mineral ihracatı sektöründe şirketin en az %5’i Zambiyalı olmak zorundadır. Lojistik/transport sektöründe ise yabancı payının %25’ten fazla olması halinde Zambiya Kalkınma Ajansından (ZDA) yatırımcı lisansı alınması zorunludur.

Şirket Kurma Prosedürü

Yabancı şirketler, genellikle LLC (*limited liability company*) tipi şirket kurmayı tercih etmektedir. Ancak, daha katılımlı bir şirket kurmak, bu kapsamda, sermaye toplamak amacıyla PLC (*public limited company*) tipi şirket de kurabilmektedir.

Şirket kurma konusunda şirket kurma süresi, Zambiya’da 2 güne (48 saat) kadar inebilmektedir.

Şirket kurma aşamasında, “ticaret şirketlerinden ziyade yatırımcı şirketlerin, bir diğer ifadeyle, 250 bin ABD doları ve üstü yatırım yapacak firmaların”, Zambiya Kalkınma Ajansı’yla görüşmesinde fayda görülmektedir. Bu Ajans, ülkede firma kuracak kişilerin resmi makamlarla olan ihtiyaçları (arsa bulmak, ortak bulmak, vize işlemleri, vb.) konusunda *one-stop-shop* olarak faaliyet vermektedir. (Ancak *one-stop-shop* hizmeti için ekstra hizmet ücreti talep edilebilmektedir. Bu nedenle, iyi düzeyde İngilizce bilen Türk personel kanalıyla, önce şirketin kaydının yapılması için PACRA’ya; ardından vergi, sigorta kayıtları için NAPSA ve Zambia Revenue Agency’ye bizzat giderek gerekli işlemleri bizzat takip etme seçeneği de bulunmaktadır.

¹⁷<https://www.pacra.org.zm>

Şirket kurarken dikkat edilmesi gereken bir diğer husus da şirketin yangın güvenliği sertifikası alması, belediye vergisinin kaydının yapılması gibi ilave maliyetler unsurlarının ortaya çıkabileceğidir. Yukarıda da belirtildiği üzere şirket kurarken kuruluma ilişkin olarak belge üzerinde en az bir temsilci/acentenin belirlenmesi gerekmektedir. PACRA tarafından kurulan şirket daha sonra vergi numarası temini, sosyal güvenlik kayıtları, işlemleri ile sürekli 12 aylık harcaması 800.000 kivaça veya sürekli 3 aylık harcaması 200.000 kivaçayı geçiyorsa Katma Değer Vergi kaydını da gerçekleştirmek zorundadır.

Yöneticiler:

Yönetici yalnız gerçek kişi olabilir. Şirket kurarken, yöneticilerin en az yarısının (*en az yarısına, executive direktör de dâhil olmak üzere*) Zambiya'da oturma izni ya da yerleşik olma şartı aranmaktadır. Oturma gerekliliklerini 60 gün içinde karşılamayan şirketler, mahkeme kararıyla feshedilebilmektedir.

Yöneticiler, esas sözleşmede farklı düzenlenmedikçe, şirketin genel kurul toplantısında olağan bir kararla atanabilir. Limited/kapalı (*private*) şirketlerde en az 2 yönetici bulunması zorunlu olup açık (*public*) şirketlerde, en az 3 yönetici bulunmalıdır. Eğer asgari rakamdan az sayıda yönetici varsa; yönetim kurulu, bir sonraki genel kurulda onaylanmak koşuluyla bir kişiyi yönetici olarak belirleyebilir.

Yeni şirketler mevzuatında, sekreterin görevleri açıkça belirtilmiş; yöneticilerin sorumluluklarının ve şirketin hesap verebilirliğinin (küçük hissedarların haklarının korunmasına yönelik) artırılmasına ilişkin açık ve faydalı hükümler getirilmiştir.

Şirket sekreteri:

Şirket kurarken, 1 yıl süreliğine bir "şirket sekreteri" atanması gerekmektedir. Şirket sekreterinin, Zambiya'da yerleşik bir kişi olması gerekmektedir. Ayrıca, avukat, kayıtlı muhasebeci ve sekreterler enstitüsüne kayıtlı bir kişi olması gerekmektedir. Şirket sekreterinin, bir kuruluş (firma, vb.) olması durumunda; bu kuruluşun, Zambiya'da kurulmuş olması ve şirket sekreteri olabilecek nitelikte bir çalışanın bulunması gerekmektedir. Şirket sekreterine yönelik şartlar, küçük özel şirketlerde (toplam yatırımı (arazi ve binalar hariç), yıllık cirosu ve çalışanı belli değerleri aşmayan şirketler) aranmaz.

Denetçi:

Şirketler (küçük şirketler hariç), kurulduktan sonra 3 ay içinde denetçi atamalıdır. Şirketler, yılsonundan sonraki 3 ay içinde şirket denetimi yaptırmalı; söz konusu denetim ilişkin raporu ise onayladıktan sonra 30 gün içinde PACRA'ya ibraz etmek zorundadır.

Yabancı bir şirketin PACRA'ya kaydında takip edilmesi gereken gereklilikler aşağıda sıralanmaktadır¹⁸. Bu kapsamda, yabancı şirketlerin her zaman en az bir / en fazla 9 yerel yöneticisinin bulunması gerekmektedir. En az bir yerel yöneticisinin Zambiya'da yerleşik

¹⁸<https://www.pacra.org.zm/#/html/FCORegistrationHtml/>

olması; eğer şirketin ikiden fazla yerel yöneticisi varsa, yarısından fazlasının Zambiya’da yerleşik olması gerekmektedir. Ayrıca, aşağıdaki işlemler gereklidir:

- Şirket isminin teyidi, (*name clearance*)
- Belgelendirmeye yönelik yerel bir firmayla/acenteye (bir şirket, Zambiya’da yerleşik bir kişi veya Zambiya’da kayıtlı kurumsal bir firma) bağlantısının veya anlaşmasının bulunması,
- Ana ülkesindeki ticaret sicil kaydının onaylı bir örneği,
- Yabancı şirketin ana sözleşmesi ve benzeri iç düzenlemelerinin örneği,
- Kayıt ücreti,
- Kayıt belgesinin onayı.

Asgari nominal sermaye tutarı (firmanın varsayılan başlangıç sermayesi), son yasal düzenlemelerle 10.000 kivaçadan 15.000 kivaçaya yükseltilmiştir. Ancak küçük işletmeler ve tacirler (*sole traders*) bu değişiklik kapsamı dışında tutulmuştur.

Nominal sermaye tutarının belgelendirilmesi için firmanın banka hesap özetlerini PACRA’ya sunmasına gerek bulunmamaktadır. Ayrıca nominal sermaye tutarı, soyut bir değer olup, ortakların bu parayı firma hesabına yatırmaya gerek bulunmamaktadır. Ancak nominal sermaye tutarının 15.000 kivaça altına düşmesi halinde mevzuata aykırı durum oluşmakta olup, yıllık kazanç raporlamalarında (*annual returns*) uygunsuzluğa neden olmaktadır. Bu uygunsuzluğun yaptırımını konusunda düzenlemeler yetersiz olmakla birlikte PACRA bir takım idari önlemlerle bu uygunsuzluğu giderebilmektedir.

Diğer taraftan, ZDA’ye kayıt yaptırarak “yatırımcı lisansı” olarak şirket kurulması halinde, diğer ifadeyle, en az 250.000 ABD doları düzeyinde sermayenin Zambiya’da mukim bir bankaya transfer edilmesi veya mal/hizmet/taşıt/makine/işyeri kurulumu veya inşası vb. harcamalar karşılığı bu tutarın ispatlanması halinde yabancı yatırımcılara Zambiya’da oturma izni veya vize alma işlemlerinde kolaylık sağlanmaktadır.

Şube Açmak:

Yabancı şirketler, ülkede şube veya idari ofis kurarak ticari faaliyetlerini sürdürebilmektedirler. Yabancı bir şirketin şubesi, ülkede yabancı bir birim olarak düşünülmekte olup Zambiya ticaret hukuku, yabancı şirketlerin %100 sahipliğinde şube açmasına izin vermektedir. Şubenin faaliyetleri, yurtdışındaki ana firma tarafından belirlenmektedir. Tüm şubeler, Zambiya’da yerleşik bir yönetici atamak zorundadır. Eğer iki yerel yöneticisi varsa, yarısından fazlası Zambiya’da yerleşik olmak zorundadır. Şubenin en fazla 9 yerel yöneticisi olmasına izin verilmekte ve şubenin açılmasına ilişkin olarak yabancı ülkede yerleşik ana şirkete dair bazı bilgi ve belgeler, onay yazıları vs. talep edilmektedir. Eğer tüm belgeler hazır ve uygun bulunursa, şube açmakla yeni bir şirket açmak arasında süre (her iki durumda da yaklaşık 48 saat süre verilmektedir) bakımından fazla bir fark bulunmamaktadır.

Temsilcilik Açmak:

Yabancı şirketler, %100 sahiplik oranıyla temsilcilik açabilir. Ancak bu tip temsilciliklerin doğrudan satış veya üretim faaliyetinde bulunmasına izin verilmemektedir.

Şirket feshi:

Şirketlerin feshi, artık şirketler mevzuatında düzenlenmemekte; bunun yerine icra ve iflas mevzuatında (*the Corporate Insolvency Act No. 9 of 2017*) düzenlenmektedir.

Ancak, şirketler mevzuatına göre, PACRA'nın, aşağıdaki durumlarda şirketlerin kaydını silme yetkisi bulunmaktadır:

- Şirketin, yıllık getirilerini üst üste 2 yıl boyunca PACRA'ya belgelendirmemesi,
- PACRA'nın başvurusu üzerine, mahkemenin, firmanın kaydının silinmesine karar vermesi,
- PACRA'nın, firmanın faal olmadığına ilişkin makul şüphesinin bulunması,
- Şirket, faal olmadığı gerekçesiyle PACRA'ya kaydının silinmesi için başvurusu.

Temel olarak şirketler, iki şekilde feshedilebilir. Şirketler, “mahkeme” tarafından veya “gönüllü” olarak feshedilebilir:

Yüksek Mahkeme Feshi: Yüksek Mahkeme, Zambiya'da kayıtlı herhangi bir şirketi (Zambiya dışında yerleşik olsa dahi yabancı şirket olarak Zambiya'da kayıtlı herhangi bir şirketi veya Zambiya'da varlıkları veya işletmeleri bulunan bir şirketi) feshetmeye yetkilidir.

Gönüllü Fesih: Gönüllü feshedilmede ya şirket üyeleri ya da alacaklılar firmayı feshedebilir. Şirket artık faaliyette bulunmuyor olabilir ya da çeşitli nedenlerle firmanın kapatılması uygun görülmüş olabilir:

- *Üyelerin gönüllü feshinde*, normal bir karar metniyle (*ordinary resolution*) bir veya daha fazla tasfiye memur atanır. Tasfiye memurlarının atanmasıyla yöneticilerin görev ve yetkileri sona ermiş olur.
 - o Tasfiye memuru, tüm alacaklıları bir toplantıda toplayarak şirketin tüm varlıklarını ve borçlarını beyan eder. Bu toplantıda, alacaklılar mevcut tasfiye memurundan başka bir tasfiye memurunun atanmasına karar verebilir.¹⁹
- *Alacaklıların gönüllü feshinde*, alacaklıların toplantısının toplantı tarihinden 7 gün öncesinde resmî gazetede ve herhangi bir günlük gazetede yayınlanması gerekmektedir. Bu toplantıda, şirket faaliyetlerini ve şirket feshine neden olan şartları açıklar.

Sigorta

Mevcut Sigorta Yasası'nda yabancı sermaye kısıtlaması bulunmamaktadır. Sigorta ve reasürans şirketleri için mevcut ödenmiş sermaye payı gereksinimleri şöyledir: Genel sigorta şirketleri için 10 milyon kivaça uzun vadeli sigorta şirketleri için 12 milyon kivaça ve reasürans şirketleri için 20 milyon kivaçadır. Tüm genel sigorta primlerinde %16 düzeyinde KDV söz konusudur. Tüm brokerlerin Zambiya Brokerleri Birliğine (Brokers Association of Zambia-IBAZ) üye olması zorunludur. Ülkedeki sigorta yasası, yabancı sigorta şirketlerinin Zambiya'da bulunan risklere garanti vermesine izin vermemektedir.

Zambiya'daki tek zorunlu sigorta motorlu taşıtlar sigortasıdır. (2002 tarihli Trafik Kanunu uyarınca) Sigortacılık Yasasında fiyatlara dair herhangi bir düzenleme olmaması sebebiyle, prim oranları sigorta şirketleri tarafından serbest bir şekilde fiyatlandırılmaktadır.

¹⁹ Gerekli evraklar için bkz. <https://www.pacra.org.zm/#/html/CloseCompanyHtml/>

Bankacılık Mevzuatı

Banka Denetim Departmanı, finans sektörünün güvenli, sağlam ve verimli işlemlerini ve gelişimini teşvik etmek amacıyla ticari bankaların faaliyetlerini denetleyen ve düzenleyen yasal kuruluştur. Ülkedeki ticari bankalar, 1994 tarihli Bankacılık ve Finansman Hizmetleri Yasası (BFSA) hükümleri uyarınca lisanslanır ve düzenlenir.

Ülkenin merkez bankası olan Zambiya Bankası sürdürülebilir bir ekonomik büyümenin desteklenmesi adına ekonomik şoklara karşı istikrarlı ve esnek bir finansal sistemin kurulabilmesi için her nevi ekonomik tedbirleri almakla görevlendirilmiştir. Bu bağlamda merkez bankası, hem mikro hem de makro ihtiyati politikaların etkili tasarımı, kullanımı ve iletişimi yoluyla finansal sistem istikrarı görevine ulaşmaya çalışmaktadır.

Dünya Ekonomik Formu Global Rekabet Raporu'na göre Zambiya'da iş ortamının en önemli sorunu finansmana erişim olarak kaydedilmektedir. Zambiya, kendi finansmanını sağlayan yerli veya yabancı her türlü projeye olumlu yaklaşmaktadır.

Ülkedeki bankacılık piyasasında faaliyet gösteren önemli bankalar ve yaklaşık piyasa payları sırasıyla:

- Zambia National Commercial Bank (%35), kamu bankası,
- Absa Bank (%30), İngiliz bankasının bağlı ortaklığı,
- Stanbic Bank (%15), Güney Afrika Cumhuriyeti bankasının bağlı ortaklığı,
- Standard Chartered Bank, (%15), İngiliz bankasının bağlı ortaklığı.

Bunlar dışında, ayrıca, Çin, Hindistan gibi ulusal şirketlerine işlem kolaylığı sağlamak amacıyla kurulan “Bank of China”, “Indo-Zambia Bank” gibi bankalar da bulunmaktadır. Ülkede ayrıca Citibank, Ecobank gibi bankalar enerji verimliliği yatırımlarına yönelik krediler sağlayarak faaliyet göstermektedir.

Vizeler

Umuma Mahsus Pasaportlar vizeye tabidir. Umuma Mahsus Pasaport hamilleri turizm veya iş görüşmesi amaçlı seyahatleri için 30 güne kadar ikamet süreli tek girişli vizelerini sınır kapılarında alabilirler. Diplomatik, Hizmet ve Hususi Pasaport hamilleri de vizeye tabidir. Diplomatik Pasaport hamilleri vizelerini sınırda temin edebilirler.²⁰

Sarıhumma hastalığının görüldüğü bir ülkenin herhangi bir bölgesinden gelen 9 ayın üzerindeki yolculardan ve sarıhumma hastalığının görüldüğü bir ülkenin havalimanından transit geçişi 12 saatten fazla süren yolculardan sarıhumma aşısı yapıldığını gösteren Uluslararası Aşı Sertifikası istenmektedir.

²⁰<http://www.mfa.gov.tr/zambiya-seyahat-edecek-turk-vatandaslarinin-dikkatine.tr.mfa>

Zambiya'ya seyahat edecek vatandaşlarımızın sağlık konusunda en güncel bilgileri T.C. Sağlık Bakanlığı Hudut ve Sahiller Genel Müdürlüğü'nden temin etmeleri önemle tavsiye edilmektedir.

Vize ücretleri ve başvuru formları hakkında detaylı bilgi Zambiya Göç İdaresinin (Zambia Department of Immigration) ilgili sayfasından erişilebilir.²¹

Turist vizesi:

Turistlere veya sıradan ziyaretçilere, 90 gün süre için turist vizesi verilmektedir. (Bazı işadamları daha pratik olması nedeniyle Zambiya'ya geçici ziyaretlerinde turist vizesini tercih edebilmektedir.)

İş vizeleri (Business Visitor):

İşçi olarak ilk etapta sadece 30 gün süre için verilmektedir. İş vizesi başvurularında, ziyaret edilecek firma veya iş organizasyonu tarafından sağlanacak bir davet mektubu sunulması beklenmektedir.

Vize başvurularında getirilecek işçinin beyan edilen pozisyonu önemlidir. Zambiyalı işçilerin yapabileceği işler (örneğin, sıvacı, fayansçı, boyacı) için çalışma vizesi alınması oldukça sorunlu olarak bilinmektedir. Ancak, inşaat alanı yöneticisi, finans yöneticisi gibi pozisyonlar için vize alınması daha kolay olmaktadır.

Zambiya'da kayıtlı yabancı sermayeli şirketlerin, ülkeye minimum 250.000 ABD doları yatırım yapması ve Zambiya'da en az 200 çalışanı olması halinde 5 kişiye kadar yabancı çalışan istihdam edebilmektedir. Ancak bu rakamlar mevzuatta yer almamakta olup, Zambiya Kalkınma Ajansınca hazırlanan rehber dokümanlarda belirtilmektedir. Bu nedenle, firmadan firmaya, yatırımın niteliğine göre keyfi uygulamalara tabi olabilmektedir.

Ayrıca firmaların, ülkeye yabancı işçi getirmek istemesi durumunda, bu işleri bizzat takip etmek kadar yerel danışmanlık şirketleri/aracı veya komisyoncuların kullanılması önem arz etmektedir. Yerel danışmanlık şirketleri vb. kişilerin, kamu kuruluşlarındaki mevcut bağlantıları sayesinde evrak işlerini ve bu işlerin sonuçlandırılmasını daha hızlı sağlayabildiği izlenimi edinilmektedir.

İş vizeleri, "yatırım yapma niyetinde kişi" beyanı üzerine de verilebilmektedir. Bu vize de ilk etapta 30 gün süre için verilmektedir. Bu süre yeterli olmazsa; Geçici Çalışma İznine (*Temporary Employment Permit*) Zambiya'da bulunuyorken başvurulabilmektedir. Bu izin, ilk aşamada 3 aylığına verilmekte olup, ilave bedel karşılığında sadece bir kez uzatılabilmektedir. (*Geçici Çalışma İzni, en fazla 6 ay için verilebilmektedir.*)

Sonuç olarak, toplamda, en fazla 6 ay + 30 gün boyunca yatırım için Zambiya'da pazar araştırması yapılabilmektedir. Bu durumda, çok girişli vize (*multiple-entry visa*) başvurusu yapılması önerilmektedir.

²¹www.zambiaimmigration.gov.zm/

Yatırımcı vizesi (Investor's Permit):

Zambiya'da yatırımcı (18 yaş üzeri) olarak şirket açmanız ve işlerinizi Zambiya'da kalarak takip etmek istemeniz durumunda; en az 250 bin dolarlık (makine/donanım vb.) ithalatın/yatırımın veya finansal güvencenin belgelendirilmesi gerekmektedir. Bu vize ise "yatırımcı vizesi" (*investor's permit*) olarak adlandırılmaktadır.

İkinci bir kişinin de aynı şirket üzerinden "*investor permit*" kapsamında vize alabilmesi için ilave 150 bin ABD doları tutarında (makine/donanım) ithalatı / yatırımın veya finansal güvencenin belgelendirilmesi gerekmektedir.

Bir kişi, Zambiya'da hâlihazırda kurulu bir firma üzerinden de yatırımcı vizesi alabilmektedir. Bu durumda, bu kişinin de 150 bin ABD doları tutarında (makine/donanım) ithalatı / yatırımın veya finansal güvenceyi belgelendirmesi gerekmektedir.

Ancak her iki durumda da bu kişinin PACRA kayıtlarında firmaya "ortak" olarak kaydedilmesi gerekmektedir. Firmaya ortak sıfatını taşımak için ise ortaklık oranı bakımından herhangi bir eşik değeri bulunmamaktadır.

Potansiyel bir yatırımcı, Zambiya'ya ilk ziyareti kapsamında vize konusunda Zambiya Kalkınma Ajansından (ZDA) destek talep edebilir. ZDA, potansiyel yatırımcıya vize için davet mektubu iletebilir. Yatırımcı, Zambiya Göçmenlik Ofisine başvurusunda bu davet mektubunu da sunabilir.

Yatırımcının ZDA'ye kayıt yaptırdıktan ve yatırımcı lisansı aldıktan sonra - Göçmenlik Ofisiyle (veya diğer Zambiyalı resmi kurumlarla) bir sorun yaşamaması halinde, bu sorunların daha çabuk çözülebilmesi amacıyla bu yatırımcının ilgili resmi kurumlarla görüşmelerine ZDA'den bir yetkili eşlik edebilir.

Vize konularında, resmî kurumların yönlendirmelerinin takip edilmesi önem arz etmektedir. Ayrıca, özel durumlar söz konusu ise resmî kurumların ve Büyükelçiliğimizin vize/konsolosluk kısmına danışılmasında fayda görülmektedir.

Oturum izni:

Söz konusu ilişkin tüm detaylara Zambiya Göç İdaresinin ilgili sayfasından erişilebilir. ²²

Bu kapsamda, örneğin, ilk başvuruda 1 yıl için yatırımcı izni/vizesi (*investor permit*) alınması halinde; ikinci başvuruda, bu vize 2 yıl süre için uzatılabilmekte olup; toplam 3 yıl boyunca firma faaliyetleri hakkında herhangi bir sorun tespit edilmezse, oturum iznine başvurulabilmektedir.

Kaynak: T.C. Lusaka Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği

²²<https://www.zambiaimmigration.gov.zm/permit-types/>